

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI

İki Ayda Bir Yayınlanır

Sahibi

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Adına
Prof.Dr. Turan YAZGAN

Yazı İşleri Müdürü

Saadet Pınar Yıldırım

Dizgi

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
Yuluğ Tekin Dizgi Merkezi

Tashih

Aydil Erol

İdarehane

Ankaravi Mehmed Efendi Medresesi
Belediye Sarayı Arkası,
Saraçhane/İstanbul
Tel : 0 (212) 511 10 06 - 511 18 33
Posta Çeki Hesabı : 141720

Abone Bedeli

Yurtiçi: 900.000 TL. Yurtdışı: 75 DM

Baskı

ETAM A.Ş. Matbaa Tesisleri

96

HAZİRAN 1995

BALKAN TÜRKLERİ VE SIMAVNA KADISIOĞLU ŞEYH BEDREDDİN

Fahrettin ÖZTOPRAK

GİRİŞ

XIII. YÜZYIL ORTALARINDAN XV. YÜZYIL BAŞLARINA KADAR BALKANLAR

I- BABAİLER İSYANI ve DOBRUCA'YI YERLEŞİMLER

A- BABAİLER İSYANI:

Sa'deddin Köpek'in teşvikiyle, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in yaptığı fenalıklar neticesinde, Anadolu Selçuklu Devleti değerli kumandanlarından tamamen mahrum kalmıştı¹. Zaten Keyhüsrev'in, babası Alâeddin Keykubat'ın da katili olduğu² söyleniyor.

Güneydoğu Anadolu'ya sokulan Eyyubîlerin³, Mısır yayılcılık poli-

1 Ord. Prof. Dr. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi C. I, Ankara 1982, s. 9; Sa'deddin Köpek, Gıyaseddin Keyhüsrev'den mümkün olduğu kadar istifade ederek, devlet idaresine hakim oldu. Ondan sonra da devlet adamlarını birer birer ortadan kaldırdı. Dr. Osman Çetin, Anadolu'da İslâmîyetin Yayılışı, İstanbul 1990, s. 54.

2 Prof. Dr. Fuad Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara 1976, s. 189; Keykubat, Kayseri'de bir bayram ziyafetinde zehirlenmişti. İ. H. Uzunçarşılı, A. g. e., s. 8; Sultan I. Keykubat, II. Keyhüsrev'in kardeşi. 1236'da Baba İlyas'a hürmetinden dolayı, kardeşi tarafından zehirletilmişti. Babai olaylarının başlangıç nedenlerinden biri de bu. Ernst Werner, Büyük Bir Devletin Doğuşu: Osmanlılar (1300-1481), İstanbul 1986, s. 89. Keykubat, vefât etmeden önce, tahtı küçük oğlu Rukneddin'e bırakmıştı. Ama, Sa'deddin Köpek'in birtakım entrikalarıyla, Gıyaseddin tahtı elde etti (1237). Prof. Dr. Abdülkadir Karahan, XIV. Yüzyıl Sonlarına Kadar Türk Kültürü ve Edebiyatı, İstanbul 1985, s. 82.

3 1234'te çekilmişlerdi. Ahmet Yaşar Ocak, XIII. Yüzyılda Anadolu'da Babaîler İsyanı, İstanbul 1980, s. 78.

tıkası, ifsad bir hale gelmişti⁵. Ayrıca Bizans ve Ermenilerin tahrikleri yetiştirmiş gibi; Moğol işgal kuvvetleri Erzurum, Tokat ve Kayseri'yi zaptederek, Gıyasettin'in Selçuklu ordularını sürekli yenmekteydiler. Ardı ardına devam eden askerî hareketler halkın huzurunu tamamen yok etmişti. Anadolu'nun durumu, gerçekten çok kötü idi. Ne refah kalmıştı, ne de servet. Her şeyi yağmalamışlardı. Görüntü ise zulüm ve sefalet.⁶

İşte, böyle bir zamanda, "*Babailer isyanı patlak verdi.*"⁷ Horasanlı Baba İlyas müridlerinden olan Baba İshak'ın Amasya, Tokat ve Sivas yörelerinde ziyadesiyle taraftarlar edinerek devlete karşı çıkma hadisesi,⁸ kısa zamanda, hele Kayseri'deki olayların gelişmesiyle,⁹ çok boyutlu bir ayaklanma mahiyetine dönüşüyor. Selçukluların kötü şartlardaki durumundan faydalanan Baba İshak, böylece nüfuz kazanıyor. Hatta Gıyaseddin Keyhüsrev, "*bunlara karşı Konya'yı bırakarak, aile ve hazinesiyile*"¹⁰ Antalya'ya yakın, Beyşehir

- 5 F. Köprülü, A. g. e., s. 207; Gıyaseddin Keyhüsrev, gerçi zayıf bir şahsiyeti ama, ideal sahibiydi. Onun bir sözü var: Mardin ve Silvan yeniden elde edilmedikçe sancaklarını bağlı kalacaktır. Tabii ki, bunu oradaki emirlerden istiyordu. Diyarbakır, 1240'da Konya'ya bağlandı. Prof. Dr. Osman Turan, Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi, İstanbul 1983, s. 310. El-Kamil'in yerine geçen Necmeddin Eyyubi'nin, 1240 yılında, Cengiz orduları önünden kaçmış Harezmi Türkleri'ne, Kudüs'ün Franklardan alınması için bir çağrısı var. Prof. Dr. Philip K. Hitti, Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi, İstanbul 1981, s. 1052; Harezmi kuvvetleri, Selçuklu topraklarından geçip, Harran Ovası ve Urfa aşalarına inerek, oradan Eyyubilerin hizmetine girdiler. İ. H. Uzunçarşılı, A. g. e., s. 9.
- 6 F. Köprülü, A. g. e., s. 207; Gıyasettin Keyhüsrev (1236-1246), "*bunun da ötesinde, kendini tehdit eden tehlikenin bilincinde bile değildi. Moğolları, herhangi bir karşı olmaksızın, sultanlığın sınırlarına kadar*" bırakmıştı. E. Werner, A. g. e., s. 72.
- 7 A. Y. Ocak, A. g. e., s. 77; Babailer hakkındaki yayınlarda, isyanın nedenleri bakımından, birtakım etkenin ileri sürüldüğünü görmekteyiz. İyi ama; isyan, neden başka bir tarihte değil de 1240'da idi? Reha Çamuroğlu, Tarih, Heterodoksi ve Babailer, İstanbul 1990, s. 171.
- 8 F. Köprülü, A. g. e., s. 207; Vak'anın ele başısı olan Baba İlyas'ın, Behçetî't Tevârih'de yazılanlara göre, esas adı Şucaeddin İlyas'tır. A. g. e., s. 209; Hüseyin Hüsameddin'in Amasya Tarihi'nde, Babailere dair, muhtevalı bilgi vardır. Ama maalesef kaynaklara dayanmaz. Baba İlyas'a varıp intisap eden Baba İshak'a Rum dönmesi dediği gibi, aynı yakıştırmayı, Sa'deddin Köpek'in kendisine de der. Bir Trabzon kralından bahsediyor. İşte o, fırsattan istifade ederek, Selçuklu ülkesine hücumu geçmiştir. Olayların akabinde, Sa'deddin idam ediliyor, peygamberliğini ilan eden de yakalanıp, öldürülüyor. A. g. e., s. 208-209. Oyle ki, "Amasya, Çorum, Tokat, Sivas" ve Yozgat yöreleri, Baba İlyas'a inananların etki alanına girmiş. En sonunda, 1240 yılının sonbaharında, ikinci Gıyaseddin Keyhüsrev'in askerleri Baba İlyas'ın bulunduğu Çat yerleşim birimini basmaları üzerine, bu topluluğun elit tabakası liderleriyle birlikte, Amasya'ya sığınıyor. R. Çamuroğlu, A. g. e., s. 181-182; Baba İlyas, daha "önce Kayseri'de kadılık" yaptığından, zamanla "Amasya'daki Mesudiye dergah şeyhliğine" getirilmiş. Çetin Yetkin, Türk Halk Hareketleri ve Devrimler, İstanbul 1984, s. 55; Görüyoruz ki, Amasya onun esas merkezidir. Olayların cereyan ettiği günlerde Baba İshak, bir vergi meselesini bahane ederek, harekate başlamış. Yakınlarıyla Adıyaman, Kahta ve Gerger'e hakim olup, Malatya'ya yürüterek, Selçuklularla karşılaşılıyor. Vali Alişir'i, birinde Malatya dışında, birinde de Elbistan'da yeniyor. Daha sonra Sivas'ı alıyor. R. Çamuroğlu, A. g. e., s. 187.
- 9 Sivas'tan Kayseri'ye gelen Babailer, Ziyarette savaşıyorlar; muzaffer oldular. A. Y. Ocak, A. g. e., s. 130.
- 10 F. Köprülü, A. g. e., s. 207; Aşıkpaşazâde Derviş Ahmed, Hacı Bektaş ve kardeşi Menteş'i Baba İlyas'ın müridleri olarak gösterir. Bir güzergah çizer. Bunlar, "Sivas'tan Baba İlyas'a geldiler. Oradan Kırşehir'e", der. H. Nihal Atsız, Aşıkpaşaoğlu Tarihi, Ankara 1985, s. 195. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Armağan Şah komutasında gönderdiği ordu, Amasya'ya varıp, şehri kuşatarak, Baba İlyas'ı öldürüyor. Bunun üzerine, galeyana gelen Babailer tarafından, Armağan Şah katlediliyor. Şimdi onların önündeki engel de kalkmıştı. Yürüyorlar. Erzurum'dan yola çıkmış bir orduyu da, Kayseri yakınlarında karşılayarak, bozguna uğrattıyorlar. R. Çamuroğlu, A. g. e., s. 187-188; "*Bu yeni zaferden sonra Babailer, hedef olmak üzere Kırşehir istikametinde ilerlemeye devam ettiler*". Onlar "*kadınları, çocukları, bütün ağırlıkları ve sütrileriyle Malya ovasında toplandılar*". A. Y. Ocak, A. g. e., s. 130.

Gölü'nün güney kıyısındaki¹¹ "Kubadiye hisarına çekilmeye bile mecbur oluyor. Adeta yeni bir din neşri ile etrafına kendi için canını fedaya hazır hakikî mü'minler toplayabilen Baba İshak"¹², acaba¹³ kimdi?

Baba Resul, hemen hemen bütün kaynakların söz birliği ettiği bir isim. Yine bütün kaynaklar, onun siyâsî bir gayesi olduğunda hem fikir. O, Tanrı'nın meleğiyle konuşur ve sultan olmak ister. Amasya'daki savaşta, yaralanmadan az önce, inananlara yüzde yüz zafer vaat etmiş, sultanın tacını başına geçirip de onun tahtına yerleşeceğini Babailere açık açık söylemiştir. Ayrıca, Amasya'dan Kırşehir'e kadar izlenen bir yol var. Baba İshak gibi, onun da Konya istikametine yürüdüğü görülüyor.

Simon de Saint Quentin'in olay anındaki kaydında görülen ise, entere-san: "Türkmenler tam oniki" kere karşılaştıkları orduları yenmişlerdir. Çünkü; bu isyan, onlar için "ölüm kalım meselesi" haline gelmiş.¹⁴

Her biri birbiriyle çağdaş Quentin, Barhebraeus, İbn Bîbî ve Sibte İbnü'l Cevzî'nin yazdıkları, daha doğrusu Babailer İsyanı'nın görgü tanıklarında Baba İlyas'ın adı bir kere bile olsun geçmez. Yalnız İbn Bîbî, Baba İshak'ı ön plana kor. Baba İlyas adını zikredenler ise, o zamandan bir sonraki zamanda ortaya konan, Menâkıbu'l Kudsiyye hariç, Oruç Beğ, Âşıkpaşazade ve Şikârî tarihleridir. Daha sonra bir de Taşköprülüzâde'yi ekleyebiliriz. Bu sonrakilerin dışındaki bütün kaynaklarda Baba Resûl söz konusudur.¹⁵

Menakıbu'l Kudsiyye yazarı Elvan Çelebi, Baba İlyas'ın torunlarından. Elvan Çelebi, zamanına gelen o hükûmet yanlısı tarihçilerin haberlerini, mümkün olduğu kadar yumuşatabilmektedir. Onun fikrine göre, vakıa bir fitnenin sonucunda çıkmıştır. Baba İlyas'ın bu isyanda en ufak bir rolü yoktur. Sultan Gıyaseddin, asılsız bir dedikoduyla hareket ederek, suçsuz bir toplumu mahvetmek istemiş; bundan dolayı da Baba İshak, zulmün intikamını alabilmek için, harekete geçmiştir. İşte ondandır ki Elvan Çelebi, "ne Baba İlyas'a, ne de İshak-ı Şâmî'ye normal savaş alanında" ki ölümü reva görmemiştir.

Dikkat çeken bir husus da; O, dolaylı yoldan açıklar ki peygamberlik mevzuu, Baba İshak'ın değil de Baba İlyas'ın adına yamanmak istenmektedir. Baba İshak ise, halife sıfatıyla Baba Resûl'ün propagandasını yürütmele görevlendirilmiş. Anlaşıyor ki, vakıaya tamamen uygun.

"XIII yüzyıl Süryanî tarihçisi Barhebraeus" da Elvan Çelebi paralelinde şahadet etmektedir. Ö. 1286. Buna "göre, Baba Resûl Amasya'daki zâviyesinde oturmakta olan bir Türkmen şeyhidir ve günün birinde kendini peygamber ilân ederek ayaklanır. Bu zat, baş müridlerinden Şeyh İshak'ı, Türkmenler'i kazanmak"

11 Kubadâbad: Cem Ans. C. 9, İstanbul 1984, s. 3342.

12 F. Köprülü, A. g. e., s. 207; Bazı kaynaklarda, Baba İlyas ile Baba İshak'ın birbirine karıştırıldığı görülüyor. Ya Baba İlyas yerine Baba İshak konuyor, ya da Baba İlyas'tan bahsedilmeyip de Baba İshak'tan söz ediliyor. Bu ikisi arasında, kaynakları inceleyip yorumlayarak, ilk ayrımı Fuad Köprülü yapmıştır. Daha sonra ise, kesin tanımlamayı, "A. Y. Ocak'ın "Babailer İsyanı" adlı kitabında görüyoruz". R. Çamuroğlu, A. g. e., s. 183.

13 Baba Resul halifelerinden Hacı Bektaş Veli'nin nakibi Şeyh İshak. Ahmet Eflâkî, Ariflerin Menkibeleri I. İstanbul 1973, s. 370.

14 A. Y. Ocak, A. g. e., s. 136.

15 Elvan Çelebi, Menâkıbu'l Kudsiyye Fi Menâsırı'l Ünsiyye, İstanbul 1984, s. XLVII.

amacıyla Adıyaman'a gönderir. Burada Şeyh İshak, adam toplayıp hazırlanır ve çevredeki yerlere esas gücünün de ne olduğunu gösterir.

Görüldüğü gibi o da, Elvan Çelebi şeklinde, meydana iki kişi koymasına rağmen, Baba Resul der ama, Baba İshak'ın adını vermez. Ona göre, o ayrı bir zattır. Üstelik Barhebraeus, o sıralarda, "*isyan olaylarının bir kısmının geçtiği*" bölgeye yakın Malatya'da yaşamıştır.

İlk kaynakların en eskisinin sahibi olup, olay anında Anadolu'ya gelerek, Malya savaşına katılmış Frank askerlerinin de ifadelerine bizzat başvuran Dominiken rahibi Simon de Saint-Quentin, paperroissole", yani Baba Resûl, der. Sibte İbni'l Cevzî ise, Ö. 1256, "*el Baba*" demiştir. Ahmet Eflâkî de "*Baba Resûl*" ismini anar; ama nedense İbni Bîbî, sık sık Baba İshak'tan söz ettiği halde, bir kere bile Baba Resûl demediği gibi, Baba İlyas'tan da bahsetmez.¹⁶

Elvan Çelebi, Baba İlyas'a mensup iki kişiden bahsediyor. Bunlardan Hacı Bektaş'ı, Baba Resûl'e halef olarak Eflâkî'de, görüyoruz. Yozgat civarında türbesi bulunan Emircem ise Hacı Bektaş'la görüştüğünden sonra vefat etmiş¹⁷ olduğundan düşünmek gerekir. Baba İshak niye suçlansın¹⁸.

Anadolu'nun fikir tarihinde önemli bir yer edinmesine rağmen, her tarafa çekilebilen bir görünümle tedkikine gidilmiş bu Babailer isyanı "*-hakkında pek kesin bilgimiz olmamakla beraber, Anadolu'da Ehl-i sünnet i'tikadına muhalif rafz ve i'tizal hareketlerine*"¹⁹ kimi devirde rastlıyoruz.²⁰ Daha sonraları

16 E. Çelebi, A. g. e., s. LI-LIII.

17 Kitâbesi 1240 M. E. Çelebi, A. g. e., s. LXXIII.

18 Babailer isyanından söz edilirken İbni Bîbî'nin yanında Barhebraeus'un da çok mühim bir yeri var. Amasya Tarihi'nin yazarı H. Hüsameddin, işte onu görmezlikten gelmiş. Çünkü, kaynak zikretmiyor. Geniş bilgi vermesine rağmen, daha çok yorumlara kaçmış. Onun eserinde isyanın suçu ve peygamberlik iddiası Baba İshak'ı yıkılmak istenirken sırf onunla yetinilmemiş, Isaac adında bir Rum'un dönme kimliğine büründürülüp, Trabzon kralı'nun hesabına çalıştığı ileri sürülerek, mesnetsiz ve tutarsızca suçlamalarla, Baba İlyas'ın savunulmasına gidilmiştir. Yine onun demesine göre, Baba İlyas hem ehl-i sünnet olduğu gibi hem de isyanla uzaktan yakından bir ilgisi yoktur. Baba İshak, Baba İlyas'ı bir yolunu bularak, güya kandırmış da halifesi olmuş. O, bu hususta ısrar etmektedir.

"Ayrıca Baba İlyas'ı isyandan sonra da yaşatarak bizzat gürdüğünü belirttiği bir vakfiyeye dayanmak suretiyle 657/1258-9 tarihinde öldüğünü kaydeder. İşte öyle sanıyoruz ki, İbni Bîbî'de geçen açık İshak adı ve buna ek olarak H. Hüsameddin'in ifadeleri, isyan çıkaran Baba Resûl'in Baba İshak diye bilinmesine ve tanınmasına sebep teşkil etmiştir. Bizce Elvan Çelebi, bir yandan dîp dedesinin adı etrafındaki peygamberlik iddiası ve isyan dedikodusunu reddediyor diğerkendiğeryandan bizlere kıymetli bir ipucu vermiş bulunmaktadır". E. Çelebi, A. g. e., s. LIV.

19 F. Köprülü, A. g. e., s. 207-208; Selçuklulardan çok Osmanlılarca kullanılmışlardır. A. Y. Ocak, "*Türk Heterodoksi Tarihinde Zındık, Hârici, Râfîzi, Müllîid ve...*" Tarih Enstitüsü Dergisi, İstanbul 1982 s. 514.

20 Rafz'ın kelime mânâsı, terketme demektir. Ondandırâfıziliktüremiştir. Râfızilik ise, Şii mezhebi, inancı demektir. Bkz. Hayat Büyük Türk Sözlüğü, İstanbul, s. 1005; İ'tizâl'in kelime mânâsı ise, işi bırakma, istifa etme demektir. Abbâsîler tarafından, mûtezile inanç ve itikadlar için kullanılmıştır. Umumî bakımdan da, sünni inanç ve görüşlere zıt olanları tanımlar. Bkz. A. g. e., s. 617.

Bu kelimelere "*bir arap kaynağı olmakla beraber muhtemelen, Anadolu'daki proto-Alevîler diyebileceğimiz* zümreleri ifade eder bir mahiyette XIV. yüzyılın ortasında İbn Battuta'nun Rihle'sinde rastlıyoruz. Seyyah, Sinop halkının, kendinin ve mahiyetindekilerin râfîzi olduğundan şüphelendiklerini, bunu tahkik etmek üzere kendilerine bir tavşan yollandığını nakleder; o, tavşanı kesip yediklerini ve böylece şüphenin zâil olduğunu haber verir. İbn Battuta bu şahadetle, o devirde Anadolu'da, sonradan Osmanlı kaynaklarında alevî veya kızılbaş olarak zikredilecek zümrelerin bulunduğunu, bunların tavşan yemediklerini belirtmek suretiyle dolaylı yoldan göstermiş olmaktadır". A. Y. Ocak, A. g. y., s. 514-515.

Bedreddin Simâvî vakiasından başlayarak, "son zamanlara kadar devam eden birtakım vak'aların meydana gelmesinde Kızılbaşlık, Bektâşîlik" gibi cemaatlerin teşekkülüne, "bu Babailer hâdisesini mühim bir başlangıç saymak yanlış bir hareket değildir görüştüğümüz".²⁰

B- DOBRUCA'YA YERLEŞİMLER:

Dobruca adı verilen memleket, Karadeniz kıyısındaki Ekrene kasabasından batıya, Tuna ırmağı kenarındaki Totrakan kasabasının güney batısına, uzanan bir doğrultu ile gösterilen çizginin Tuna'ya kavuşmasından başlayıp, yine Tuna'nın Karadeniz'e döküldüğü deltanın biri ağzında bulunan Sulina kasabasından Ekrene'ye kadar devam eden sahil şeridiyle Tuna ırmağı arasında kalan bereketli toprak arazi ve yerleşim birimlerinden ibarettir. Eskiden buralara Kimmerya dedikleri de vakıymış.

Dobruca'nın kuzeyindeki Maçın, Tulça ve Babadağ çevreleri yer yer dağlık ve ormanlık alanlardır. Suyu diğer bölgelere kıyasla boldur. Güney, daha çok Güney Batı Dobruca ile, yine o bölge taraflarında uzanıp da devam eden Deli-Orman kısımları da bayırlık ve ormanlık alanlardır. Öyle olmasına rağmen, arada kalan çoğu topraklar kimi yerlerde fundalık kimi yerlerde de ovalık arazi, yani step bir görünüme sahiptir.

Dobruca'da üç büyük vadi vardır. Bunlardan birincisi olan Alakapı-Boğazköy vadisi, eskiden beri Karasu vadisi diye bilinir. İkincisi olan Mangalya vadisi, Karadeniz'den Tuna'ya uzanıp gider. Üçüncü vadi ise, Batova vadisi. Buna Kışsız vadi de derler. Çünkü, etrafı çok yüksek olduğu için, buraya kar yağmaz. Diğer yerlerde kış genel olarak çok soğuk geçer.

Dobruca'ya pek fazla yağmur yağmaz. Yağmur daha çok mayıs, haziran ve temmuz aylarında yağar. Dobruca'da havalar nisbeten rüzgarlı olduğundan poyraz yeline daha çok maruz kalınır. "Sebebi kıyılarının teşekkül tarzı ile Marmara'dan esen ılık havadır".

Dobruca'nın kelime mânâsı olarak, bir çok söz söylenip araştırmalar yapılmışsa da, en son varılan kanaat, o sözün Dobrotiç diye bilinen ve bu civarlarda, ekseriyetle "Güney Dobruca'nın Karadeniz bölgesinde yaşamış" Oğuzların Beği olan Türk asıllı Balık'ın, ölümünden sonra yerine Beğ olarak geçen kardeşinden geldiğidir. Onun adına izâfeten verilmiştir.²¹

* * *

"Türk uluslarının ve uruklarının, tarih boyunca geçirdikleri sosyal ve kültürel değişimleri hakkında fikir edinebilmek için, tarihî kaynaklara başvurmak zarureti

20 F. Köprülü, A. g. e., s. 208-209; F. Köprülü'nün dediği gibi, ölçü itibarıyla sosyal ve ekonomik çelişkilerin ortaya koyduğu yöneten ve yönetilenlerin üzerinde önemle dururken neden bazı yazarların Türkmencilere zıt olup da bu kadar ağır suçlamalara giderek "iftiralarda bulduklarını anılmak hiç de" zor değildir. Ç. Yetkin, A. g. e., s. 57.

21 Müstecip Ülküsal, Dobruca ve Türkler, Ankara 1987, s. 27-28; Bölgede ayrıca üzüm bağları ve kıyı boyunca yapılan balıkçılık ile balıkçılık endüstrisi dikkat çeker. Dobrudja: The Encyclopedia Americana, Volume 9, New York 1970, s. 226.

vardır. Burada, böyle bir maksat için, tarihten faydalanma yoluna gidilecektir. Aslında, sosyolojik eserlerin, tarihin verdiklerine muhtaç olduğu iyice anlaşılmalıdır. Öte yandan, tarih de sosyolojinin metoduna, cemiyetleri tahlil ve sınıflandırma işine, nazarı (teorik) esaslarına ihtiyaç duymaktadır.

Türkler'in medeniyet tarihindeki yeri ve din değiştirme tecrübeleri, uzun müna-kaşalara yol açmıştır. Bu konuda verimli ve sağlıklı sonuçlar, sosyoloji ile tarihi birleştirerek alınabilir. Böyle bir çalışmaya, tarih felsefesi demek doğru değildir. Buna, Türk tarihinin sosyolojik yorumu denebilir. Toynbee'nin yaptığı gibi, pek zengin bir tarih malzemesini; Türk uruklarının sosyo-kültürel yapılarını ve bu yapıların değişme temayüllerini, anlama ve açıklama yönünden kullanmak gerekir. Bunu ancak, çok usta olan ve çok zengin bir bilgi birikimine sahip bulunan bilginler başarabilir".²²

1224 yılında Ruslar ve Kumanlardan müteşekkil müşterek bir ordunun Moğollarca imhası üzerine Rusya sınırlarında yaşayan Uz Türkleri, kitleler halinde aileleriyle beraber göç edip, Tuna'yı geçerek, Peçenekler ile İlkbulgarların (onlar da Türklerden) hayat sürdürdükleri Dobruca'ya gelmişler ve oralarda yerleşmişlerdir. Bunlardan dînen hristiyan olanlar Tuna kenarları ve Karadeniz kıyılarında bulunan Silistre, Mangalya, Kavarna, Balçık ve Varna gibi yerlerle birlikte daha içerileri de yerleşim yerleri olarak kendilerine tercih etmişlerdir. Bugüne kadar buralarda oturup Uzlar veya Oğuzlar adı altında kalarak, millî kimliklerini ve Türkçe olan dillerini önemle korumasını bilmişlerdir. Onların hristiyanlığı kabul etmelerinden sonra Gagauzlar adını aldıklarını ileri sürenler az değil.

Bozulan Kumanların bir kısmı, Bizans İmparatorluğu'na varıp göç etmelerine rağmen, onların bir kısmı zamanla Uz Türkleriyle birleşmişler, diğer bir kısmı da sonradan İlkbulgarlar ve müslüman Peçeneklerin arasına girerek,²³ ikili bir kimliğe bürünmüşlerdir. Deliorman'ın çok ilerilerinde Kuman yerleşim adlarına rastlamamız mümkün iken, Deliorman civarlarında yalnızca İlkbulgar, Peçenek, Uz ve daha sonra gelen Osmanlı Türklerinin izlerini görebilmekteyiz. Deliorman ve Dobruca'da öyle yerleşim birimi adları var ki, her birini birer birer gösterdiğimiz zaman, buralarda çok eskiden beri Oğuz kavimlerinin yaşadıkları ispatlanır. "Her ihtimale karşı", bu Oğuzların, hususiyet itibarıyla kendi özvarlıklarını korumak için,

22 Prof. Dr. Mehmet Eröz. Hıristiyanlaşan Türkler, Ankara 1983, s. I.

23 Atanas Manof, Gagauzlar, Ankara 1940, s. II-12; Rumlar 1223 yılında, Dobruca'da Selçukluların Sultanı İzzeddin'e toprak vermeye başlamışlar Küçük Asya'dan. O zaman kayıklık yapmışlar, 12.000 Türk ailesi arabalarıyla Dobruca'ya geçmiş Anadolu'dan. Selçuklular Türk. Selçuklar taşırılmış at (ad olarak): Uzlar, guzlar, uzi, guzi. İyola derlermiş Selçuklulara hem Araplar hem de Osmanlı Türkleri, Saltuk Dede, onların beği, paşası imiş.

İrecek yazıyor ki: Olamaz. Gagauzlar bu Selçukluların arasından çıksınlar. Zira onlar pek tez, pek kısa vakitten sonra. Selçuklular, Dobruca'dan geçmişler, hem Kırım'a hem de Kıpçak kırılarını yurtlanmışlar. Mihail Ciachır, Besarabiealâ Gagauzların Istorieasâ, Chişinau 1934, s. 4; Alâaddin Keykubâd, 1225 yılında, Karadeniz donanmasıyla başarılı bir Kırım (Suğdak) seferi yapmıştır. Osman Turan, Selçuklular ve İslâmiyet, İstanbul 1980, s. 228.

kavim adlarını muhafaza ettiklerini düşünebiliriz. Ama zamanla, yeni nesillerin, hele Osmanlıların bu yerleri hâkimiyetlerine almaları ve aynı dili konuşmaları nedeniyle de, din veya soy birliğinden ziyade, müşterek değerlerde birleşerek, Türk adını benimsemişlerdir. Öyle olmasına rağmen, sırf Gagauzların Gagauz adından vazgeçmediklerini görmekteyiz ki, dikkat çekici bir özelliktir.

O zamanlar, Silistre civarlarında ve Kuzey Doğu Dobruca'da, yüzbinden daha çok Peçenek Türkü bir araya gelmişlerdi. Bunların büyük bir kısmı daha Rusya'da iken islamiyeti kabul etmiş olduklarından dolayı büyük bir zatin 12.000 Peçenek Türkünü bir anda harekete geçirdiği, Arap coğrafyacısı El-Bekir tarafından, söyleniyor. O, olayı değişik bir yorumla tabii tutmuş, ama "O zamanlar bu yerlerde Asparuh'un İlkbulgarları yaşamakta idi. Bunlar İslavların takibinden saklanabilmiş olanlardı" ki, "dilleri ve âdetleri, oralara gelen Peçeneklerininkinin" tamamen aslı olarak birdi. Aynı köklerden de gelme idiler. Yeni gelenlerin baskısı altında kalan bu saklı ilkbulgarların büyük bir kısmı gruplar halinde güney batıya göçtüler. Böylece Deliorman'da azlık durumuna düşen İlkbulgarların zamanla Oğuz kavimlerinin arasında yaşadıkları "Bu havalide yapılan hafriyet" sonucunda anlaşılabilir. Tabiatıyla, o Oğuz kavimleri de, "Peçenekler, Uzlar ve Gagauzlardır".

Dobruca'nın iç taraflarına, Tuna ve Karadeniz kenarlarına yerleşen Oğuzlar ile İlkbulgarlar ve Gagauzların hristiyan olmalarına mukabil, Deliorman'da yerleşen Peçenekler müslüman kalmışlardır. Türk olmalarına rağmen şimdi onlara Gacallar ve Çıtaclar denilse de asıllarını muhafaza ettiklerini rahatça söyleyebiliriz.

Çok sonraları Bulgaristan'ı da gezen Evliya Çelebi'miz, Bulgaristan'ın kuzey doğusuna Uzların eyaleti, demek suretiyle belirtir ki: Hacı Oğlu Pazarcık (Dobrotiç)²⁴. O memleket reayasına Dobruca Çıtacları derler. Bunların tamamen kendilerine özgü hususiyetlerini müşahede edebiliriz. Dobruca ve Deliorman'ın sakinleri fevkalâdedirler. Bunlardaki cesaret, kahramanlık ve şecaat görülmeğe değer. Övebiliriz. Tek kelimeyle: insandırlar. E. Çelebi bunları dedikten sonra, onlarla kendi dilleri arasındaki farklılığa işaret etmesi, bizleri düşündürmektedir.

Yine bir araştırmacıya göre, Deliorman'da ikâmet eden Peçenekler ve diğer yerlerdeki Türk boyları Bulgaristan'a dağılmışlar, Deliorman'da ise, sadece Gacallar kalmışlardır. Onlar İlkbulgarlardan. Yine ona göre, aynen Gagauzlar gibi Gacallar da İlkbulgar İmparatoru Asparuh'un bakiyeleri-dirler. Bunlar, Balkanlara VII. asrın 2. ortası başlangıçlarında gelmiş olmalarına rağmen, Gacallar olarak müslümanlıklarını muhafaza edebilmişler; Gagauzlar ise, daha sonra hristiyan olmuşlardır. Yine aynı yazara göre, Bugünkü yaşayan Bulgarların, o eskiden yaşamış İlkbulgarlarla en ufak bir alakaları bulunmaz. O bunları der, ama müslüman Gacallar ile hristiyan Gagauzların arasındaki dostluk ve akrabalık ilişkilerini de, söyler.

24 Pazarcığı (Dobriç). A. Manof, A. g. e., s. 12-14.

Orta çağda mevcut Bulgar Devleti'nin tarihini yazmış diğer bir araştırmacı, Peçenekler, Kumanlar ve Uzların nüfusunu belirttiğinden sonra, bunların Balkan yarımadasına XII. y.y.'da geldiklerini ifade eder. Aynı soydan olan, ama müslüman bulunan Osmanlıları ise XIV. y.y.'da Balkanlar'da görmekteyiz. Onların zuhurunu Gacallara ait bir keyfiyet olarak niteleyebilmemiz nedeniyle, her iki toplum arasındaki ortak özelliklerin yeniden gözden geçirilmesi gerekir ki, bunlardan biri dindir. Kanguılardan olan Peçenekler, soy itibarıyla, Osmanlılara en yakındılar. Dil ve ahlakî özellikler bakımından da aralarında birlik vardı. İşte bu nedenler ile İlkbulgarların, onlardan ziyade Deliorman ve Dobruca'da yaşayan Oğuzları tercih ederek, soy ve dil itibarıyla birleşmelerini tuhaf karşılayamayız. Her nasılsa şimdi onları görmüyoruz, ama tamamen de yok olmuş değiller. Değişik fikirler ileri sürülse bile, İlkbulgarların dil ve kültür bakımından, bilhassa Slav tesiri nedeniyle dejenere oldukları düşünülmesine rağmen, diyebiliriz ki, onlar bugünkü Bulgarların kendilerinden başkası olamaz²⁵. Belki de bir kısmının Gacallar ve Gagauzlara karışması, yukarıdaki araştırmacıların dediği gibi, mümkün görülebilir.

"Bütün bunlardan sonra, biz öyle zannediyoruz" ki, bugünkü Gacallar ve Gagauzlar, "Deliorman ve Dobruca'daki ilkbulgarların bakiyesi" olmaktan ziyade Tuna'yı "geçerek Balkan yarımadasının muhtelif köşelerinde yapılan" savaşlarda "zayıflatıldıktan sonra serpilerek ve en nihayet Deliorman'da, Tuna ve Dobruca civarında kalmış bulunan soydaşları arasında" yaşamak mecburiyetini duyan "Peçenekler, Kumanlar ve bilhassa Uzlar gibi başlıca Türk ve Oğuz kavimlerinin ahfadıdır".

Bunlar, "acaba Osmanlı ve Selçuk Türklerine nisbetle daha mı eskidirler? Ve acaba onların buralara gelişi Rusya tarafından mı olmuştur, yoksa Küçük Asya'dan mı?"²⁶ Bu soruların cevabı şimdiye kadar biraz netleşmesine rağmen daha çok bilgiye ihtiyacımız var.

"G. Lejean ve Mackenzie ve A. P. Irby (1867) atlaslarında" Balkanlardaki Türk unsuru yer yer kütleler halinde gösterilmiş olması işaret babından çok önemlidir.

"İkinci Asen'in Ragoz tüccarlarına 1230-1231'de verdiği krisovuldan anlaşılıyor ki zikredilen Türk kavimlerinin" yaşamış "buldukları bu yerlere "Karvuna-Balçık" kasabası imiş. Bu havalinin ve bilhassa önemli bir kısmı hristiyan olan Uzlardan Bizanslılar asker topluyorlarmış. Bu Oğuz kavimleri ne tamamiyle serbest" "ne de hükümet idaresi altında olmadıklarından hükümet için tehlikeli" "telâkki ediliyorlarmış. Çünkü bunlara sınır bekçiliği" bile yaptırılmazmış. O sıra yağma için gelen bazı kavimler olduğundan, bunlar da arada sırada bu yağmalara iştirak ettikleri nedeniyle, hükümet daima bunlara karşı uyanık bulunup, ekserisini umumî bir idarede birleştirmek ve zarardan ziyade faydalı "bir duruma sokmak zorunda kalmış".

25 A. Manof, A. g. e., s. 14-16.

26 A. Manof, A. g. e., s. 16.

VIII. Mihail Paleolog, bir gün münasip bir anda, iltica edip de kendisine gelmiş bulunan Konya Sultanı İzzettin Keykauz'u, ona olan bir vaadinden dolayı, aynı din ve aynı soydan olduklarını düşünerek, bu kavimler üzerine hükümdar yapmak istemiş. Çünkü; bu adam, hristiyanlarla hristiyan, müslümanlarla müslüman olmasını çok iyi bilen biriymiş. Bir yanda da Moğollar onu takip etmekteymiş. Tarih, 1259 senesidir. Nikiya Çarı Mihail, ona ilgi göstermekte imiş. "Tebaaları binlerce kişi" olduğundan İzzeddin Keykauz, "kendisiyle taraftarlarının yerleşmeleri için Mihail"den arazi istemiş. Çar Mihail'den müsbet cevabı alan İzzeddin, aslen hristiyan olan annesini ve taraftarlarını yanını alarak "Çara müteviccihen yola çıkmış idi" ki, XIII. y.y. ortalarında. Viyana kütüphanesi'ndeki, XIV. y.y.'da yazılmış bir Farsî yazma Oğuzname'den, İzzeddin'in Anadolu'dan gizlice filosu ile kaçıp Varna'da demirlemiş olduğunu anlıyoruz. Demek ki, oraya varmış.²⁷Nik. Grigoras'a göre; İzzeddin, Mihail'den "İskit'lere karşı bir ittifak", ya da "kendisi ve tebaası için en müsait müstemleke olarak" Romen "topraklarının bir kısmını istemişti.

Mihail, önceleri İzzeddin'in bu son ricalarını yerine getirmeyi pek arzu etmemiş olmasına rağmen, İstanbul'u 1261'de tekrar Bizans sınırlarına kattığı zaman haşmetli bir surette eski başkente dönmüş ve İzzeddin'i de beraberinde getirmişti.

Oğuzname'den, "Çarın Dobruca'da müstakil ber devlet kuruluşuna müsaade ettiğini" okuyoruz:

İstanbul hükümeti inandı ki, Kuzey Bulgaristan'a tamamen "yerleşmiş bulunan Peçenekleri" inkıyad "altına almak ve Tuna ötelere gelecek her yeni barbar istilâsının hemen ve muvaffakiyetle" engelleyebilmek "için İmparatorluğun Balkanlardaki" kuzeydoğu "sınırında müstakil ve kuvvetli" bir muntika meydana getirmek gerekmektedir. "İcap eden askeri tedarik olunmuş ve iyi organize edilmiş olan" bu muntika, "Balkan yarımadasına gelecek yeni barbar istilâ ve tahriplerine karşı aşılmaz bir set vazifesi görecekti".

İzzeddin, "hükümet idaresindeki işlerini yoluna koyduktan sonra, idareyi dayısı Sarı Saltuk'a bırakarak" İstanbul'a gitti (1263)²⁸.

27 A. Manof. A. g. e., 2-22; Selçuklu Sultanı İkinci İzzeddin Keykâvus, memleketini Moğol istilasından kurtarmak istemişti. Türkmenler onun yanında yer aldılar. Bu yüzden memleket ikiye bölünmüştü. Muvaffak olamadılar. İzzeddin'le birlikte Bizans İmparatoru'na sığındılar. Prof. Dr. Faruk Sümer, "Osmanlı Devletinin Kuruluşu ile İlgili Bazı Meseleler", Türk Dünyası Tarih Dergisi, Sayı 51, İstanbul 1991, s. 4; Mevlana Hazretleri, İzzeddin Keykâvus'a, "Tanrı seni sultan yaptı" diyor. "Git, yitice Tanrı sana merhamet etti ve seni başışladı". A. Eflâki, A. g. e., s. 413; Yerleştirildiler. F. Sümer, A. g. y., s. 4.

28 A. Manof. A. g. e., s. 22; Hristiyan oldukları için bu havali halkı Gagauzlar adını almışlardır. Diğer bir mânâda da, "hakka inanmayan Oğuzların", putperestlerin aksi demektir. A. g. e., s. 22; Kurulan bu yeni devlet, Selçuklu Türklerinin kurucu vasfı ve askerî güçlerinden dolayı, bir hayli kuvvetlenmişti. Sarı Saltuk'tan sonra (1265-1346) kendisinin yerine geçenlerden nedense bahsedilmiyor! Yalnız; Asen'in kumandanlarından, aslen Kuman Türklerinden ve hristiyan dinine mensup Balık Bey başa geçmiş ve bu Oğuzların kralı olmuştur (1346-1357). Kardeşi Dobrotiç'in krallığından sonra (1386-1398) yeğeni Yanko zamanında bu devlet halen vardı. A. g. e., s. 23-26.

2- RUMELİ TÜRKLERİ VE BEDREDDİN'E DAİR ÖN BİLGİLER

A- RUMELİ TÜRKLERİ:

Türklerden ilk olarak bahseden meşhur tarihçi Herodot olmuştur. Onların ataları Targita imiş. Moğol ve Arap tarihçileri de, onu Yafes'in oğlu kabul ederek, Türk adını verirler. Bizans tarihçileri, çok söz etmelerine rağmen, bunları önemsemezler. Halkokondili der ki: "*Ben, hakikatten ayrılmış olmamak için, kimlere Türk diyeceğimi bilmiyorum*".

Türkleri ilk olarak teşkilatlandırıp, bir düzen içerisine sokarak, 24 esas üzerine kuran Oğuz Han olmuştur. Onun Hunlarından bir kol, Avrupa'ya yürüyerek, Attilâ idaresinde gelişmiş ve Roma İmparatorluğu'nu sarsmıştır. Diğer bir kol ise, Bulgar adı altında, Balkan Yarımadası'na tamamen yerleşmiştir. Kimi zamanlar, XIV. y.y.'a kadar, Bizans imparatorluğu'na korkulu rüya yaşatmışlardır. Asparuh'un "babası şüphe yok ki Türkçe "kurt" adını taşıyordu".

Zamanla bunlar Peçenekler, Kumanlar ve Uz Türklerine ayrıldılar. Hepsinin de dilleri Türkçe idi. Kimi tarihçilerin Kumanlarla Uzları bir kabul etmelerine rağmen, XI. y.y.'da yazdığı bir tarih kitabında Mihail Ataliatu'n fikrine göre, Kumanlarla Uzların arasındaki farklılıklar aşikar, onları ayırmalıyız. Öyle de yapmışlar. Bizans İmparatoru, Uzlara arka çıkmış, onların kimini yüksek idare mevkilerine getirerek, ayrı ayrı Uz alaylarını ordu saflarına katmıştır. Uz senatörleri var. Bu tarihçinin Uzlarla Kumanları birbirinden ayırması üzerine, her iki kavim ayrı millet olarak sayılmış. İmparatoriçe Anna Komninu, Kumanlara karşı harekete geçtiği zaman, Uzların desteğini aldığını söylemektedir. Kedrinos ise, Peçeneklerle Kumanların değil, Peçeneklerle Uzların arasında savaşlar olduğunu açıklar. Bizanslıların Uzlardan daima faydalandıkları anlaşılıyor. Onlardan daha çok faydalanmak için de dillerindeki en küçük bir farkı bile değerlendirmesini bilmişler. Orta zamanlardaki Bulgar Devleti'nin tarihinde deniyor ki: Kimileri tarafından ya Guz ya da Oğuz adı verilen Uzların Türk menşeiinden olup da Peçenekler ve Kumanlarla akrabalıklarını görmezlikten gelemeyiz. Ama onlar, bazılarının kabul ettiği gibi Peçenek ve Kuman'dan ziyade, aynen bunlar gibi vahşet ifade eden savaşçılıklarına rağmen, ayrı bir kavimdirler.

Rus Türkoloğu Golubovsk'ye göre, bu Türk kavimleri Asya'dan Avrupa'ya a) Rus bozkırlarını Hazar Denizi'nin kuzeyinden katedip, b) güneyi izleyerek İran'dan, gelmişlerdir. İki kolda, ama hepsi bir, Oğuzlar adı altında.

Selçuklular aynı zamanda Osmanlıydılar. Adlarını da devlet reislerinin-
kinden almışlardı. Ama, kuzey istikametinden gelenler açıkça Türk adını taşımaktaydılar. Sonra Peçenek, Kuman ve Uz Türklerine ayrıldılar. her biri siyasî istiklâl sahibi idi. Bunlar, IX. y.y.'da Volga ile Gyank nehirleri

arasında da yaşamaktaydılar. XI. y.y.'ın ortalarında Kumanlar tarafından yurtlarından terk ettirilen Uz Türkleri, Volga ile Don nehirlerinin batı yönlerine yürümüşler ve Peçeneklerle karşı karşıya gelmişlerdir. Uz Türklerinin başındaki kim olduğu bilinmemesine rağmen, Peçeneklerin idarecileri Han Tirah ve Kegan idi. Uz Türkleri en ilkin yenilmişler, ama sonra kendilerini toparlayıp, Kagen'a saldırarak, Peçenekleri Bizans'a iltica etmek zorunda bırakmışlardır.

Han Tirah'ın da Uz Türkleri karşısında tutunamaması üzerine Peçeneklerin geri kalanı Sofya ve Niş taraflarına yerleştirilerek toprakları işlemeye zorlanmışlardır. Yeni hayata pek alışamayan Peçenekler, geri Tuna boylarına çekilip, kendi aralarında organize olarak, toparlanmaya çalışmışlar²⁹, ama nüfuslarının büyük bir kısmı Bulgaristan ve Makedonya'da iskan edilmiş olduğundan eski güçlerine pek kavuşamamalarına rağmen yine de Balkanlar'da korkunç bir etkinlikleri olmuştur ki, kargaşalıklara neden teşkil etmişlerdir. Uzlara böylelikle yeniden yol açılmıştır³⁰.

Yunan tarihçisi Papparigopulo'nun tesbitine göre; daha sonraları, Tuna'nın kuzeyinden, Uzlar veya Oğuzlar adı altında başka Türkler meydana çıkmış, Bulgar ve Yunan ordularını bozguna uğratarak, Selanik ve Ellada'ya kadar ilerlemişlerdir. Hele bir kışın çok şiddetli geçmesi nedeniyle kar ve tipiden çoğu mahvolmuştur. Kendilerini bu felaketten kurtaran Uzların büyük bir kısmı Bizans tâbiyetine geçmiş, diğer kısmı da yeniden Rus sınırlarına çekilmişlerdir. Bu sonuncuların "Karakalpak" adı altında oralarda sınır bekçiliği yaptıklarını zannediyoruz ki, Kalauz oldukları söylenildiğinden, belki Gagauz adı o telafuzun bozumundan meydana gelmiştir³¹.

XI. y.y.'ın en sonları ve XII. y.y.'ın en ilk başlarında Rus sarayı mensuplarıyla akrabalık ilişkilerine giren Kumanlar, onların desteğini alarak, Balkanlar'daki varlıklarını öyle bir pekiştirdiler ki, ürküntü vermeye başladılar. Bizans'ın, neredeyse son saati gelip çatmıştı. Bir yandan İzmir hakimi Çaka Bey tarafından tehdit ediliyor, diğer yandan da Çaka Bey'in müttefiki Peçenekler'in kuşatmasına alınıyordu ki, yine mahir siyaset ön plana konarak, Kumanlar Peçeneklere karşı kullanıldı. Peçenekler müthiş bir yenilgiye uğradılar³².

Anna Komnena'nın demesine göre, Peçenek ve Selçukluların tehdidiyle Boğazlar ve Edirne arasına sıkışıp kalan Bizans, Kuman başbuğları Tugurkan ve Bönek'in gayretleri neticesinde, rahat bir nefes alarak, ömrünü yeniden uzatmıştı. Peçeneklerin kalıntıları Varna civarlarına iskan ediliyor. Bundan sonra, Peçenekleri Bizans ordularında hizmetli askerler olarak görüyoruz.

29 A. Manof, A. g. e., s. 8-10; Hristiyanlaştırılmışlardır. Belçer oğlu Kegan ve Turak. Prof. Dr. Laszlo Rasony, Tarihte Türklük, Ankara 1988, s. 132.

30 L. Rasony, A. g. e., s. 132.

31 A. Manof, A. g. e., s. 10-11.

32 L. Rasony, A. g. e., s. 138.

Araştırmacılara göre, Yunan Makedonyası'nın Ulahları ve Sofya çevrelerinin Bulgarları bu Peçeneklerin nesillerindendirler³³.

Kuman menşeiini içeren aile ve şahıs adlarına, daha çok XIII. ve XV. y.y. arşiv belgelerinde rastlamaktayız. Oymak ve boy adlarına da baktığımız zaman, görürüz ki, hemen hemen hepsi Türkçe'den başka bir dille ifade edilmemiş. Kimi adlar XIV. y.y. Kıpçak'ında da vardır. XI. y.y. sonlarında görülen Burç oğlu -Rus belgelerinde Burçevis-, Karadeniz Kumanlarından olarak XIV. y.y.'da geçer. Memlük sultanlarındam Kalaun'un soyu bu oymaktadır³⁴.

Romanya topraklarında Kuman yerleşim birimlerinin görüldüğü yerlere, Muasır Macar kaynakları, Cumania adını vermektedirler. 1233 yılında IV. Bela "Kumanların Kralı" ünvanıyla anılıyordu. Daha sonra bu ünvan Macar krallına layık görülmüştür.

1238-1239'daki Moğolların ikinci harekatıyla Kuman Devleti tamamen yıkılmıştır. Macarlar tarafına geçen son Kuman hanı olan Köten, bir fitnenin yayılması neticesinde, şüphe üzerine halkın nazarından düşmüş ve Macarlarca öldürülmüştür. Bundan dolayı, Macaristan'daki Kumanların hemen hemen bütünü, Balkanlar'a göç etmişler ve bu durum karşısında yalnız kalan Macarlar Moğol akınlarını durduramamışlardır³⁵.

Hükümdar ailelerinin an'anelerinde dikkat edilecek birtakım hususlar vardır. Bir tedkikten anlaşılıyor ki, Transilvanya'da Bulgar Türkçesi hâlâ varlığını korumaktadır. Gyula ailesinden gelen "Karoldu ve Şaroldu adları Bulgar Türkçesinden" olduğu "gibi bizzat Gyula adı da Bulgar-Türk fonetik hususiyetini" taşır. Macarların saray prenslerinin birisi bu adı kullanmıştı. Yine bu ada, Tuna Bulgarlarının hükümdar listesinde rastlamaktayız. Bilinmesi gerekirdi ki Bulgar hükümdarlarının başında Attila'nın oğlu İrnek bulunmaktadır³⁶.

Peçenekler de "II. İstvan ve II. Géza savaşlarında Székely'lilerle birlikte Macar ordusunun hafif süvarisini teşkil ediyorlardı. Başta tam bir istiklâle sahip değildiler. Fakat XIII. ve XIV. yüzyıllarda büyük bir kısmı asiller sırasına yükseldiler, dillerini unutarak Macar içtimâî hayatına tedricen intibak ettiler.

Macaristan'daki yer adı hâtıralarına gelince, mesele daha da aydınlanmaktadır. Gittikçe artan emsâli yer adlarından bunların Peçenek'lere ait olduğunu sezmekte ve bunları diğer Türk bilhassa Kuman tabakalarından ayır edebilmekteyiz³⁷.

Daha önce, metnimizde bir iki kere adı geçen Balık Beğ'in Kuman ve Türk asıllı olduğunu söylemiştik. Balık adı, tamamen bir Turan adıdır. Biz bu ada "Uygurlar, Tatarlar ve Çuvaşlarda rastlıyoruz. Balık, XIII. asırda Bul-

33 L. Rasonyi, A. g. e., s. 133.

34 L. Rasonyi, A. g. e., s. 143-144.

35 L. Rasonyi, A. g. e., s. 142.

36 Gyula Németh, Attila ve Hunları, Ankara 1982, s. 229.

37 L. Rasonyi, A. g. e., s. 134.

garistan'a yerleşen Kumanlardan çıkmadır. Bu tarihten sonra reisleri memleketin hükümet işlerinde mühim birer mevki alıp kıymetli roller oynamak fırsatını buldular. Az zaman sonra bunlar" Bulgar kimliğine büründüler.

Balik Bey, Mihail Paleolog'un yardımlarıyla, Doğu Balkanlar'ın kuzeyinde "müstakil bir Oğuzlar devleti kurmuştu". Başkent olarak Balçık kasabası'nı seçmiştir. Kendisi, o devirde İstanbul'da meydana gelen dahilî taht kavgalarına iştirak ederek, İmparatoriçe Anna'ya yardım için, kardeşleri Teodor ve Dobrotiç idaresinde 1.000 atlı göndermiştir ki olayı Varna'nun bir köyünde bulunan kitabeden tesbit ediyoruz. Aksakono köyü orta çağlarda çok önemli bir yerleşim birimiydi. İstihkamlara maik olduğu söyleniyor. "Bu kitabe kireçli bir taş üzerine" yazılmıştır. Bir araştırmacı tarafından okunarak açıklanan kitâbe ilginçtir. Birinci satırında Teodoros, Teofilos vs. olmasına rağmen ikinci satırında Balikas'ın adı vardır. 1346 senesi ve Kantakuzen'den bahsedildiği rahatça anlaşılabilir. Bir sonraki satırında Karvunas'ın adı bulunmaktadır. Bu kitâbe'nin kardeşi Teodor'a ait bir mezar taşı olduğu araştırmacı tarafından tahmin edilmektedir.

Balik Beğ'in, Bulgar Kralı'yla doğrudan doğruya teması olduğu gibi, Bizans İmparatorları, Tatarlar ve Venediklilerle teması varmış. Onlarla, münasebetlere girerek, ticaret anlaşmaları yaptığı söyleniyor.

Kantakuzen'e göre İmparatoriçe Anna "Karvuna Arhontu Balik"e müracaat etmiş. Daha o zaman Balık Beğ krallık payesinde değilmiş. Sonraları Balık Beğ, Bulgar Kralı olan Şişman'la bir akit meydana getirmiş. Sözleşmeden anlaşılıyor ki; O, son Bulgar Kralı'na halef olmuştur. Böylece Balık Beğ, ülkesinin sınırlarını büyültmüş.

Yine Kantakuzen'in hatıratına göre; Balık Beğ'in İmparatoriçe Anna'ya yardım için gönderdiği kuvvetler, deniz kıyılarındaki kale ve şehirleri İmparatoriçe'ye iltihaka zorlamışlar. Bunların başarıları üzerine İmparatoriçe Anna, Dobrotiç'e Dük Apokavu'nun kızını alarak onu evlendirmiş. Dobrotiç'in Yunan ordusuna başkumandan olduğu görülüyor.

Balık Beğ'in vefâtı üzerine Dobrotiç, Oğuzların başına geçip, tahta oturarak, Bizans'la olan rabıtasını daha kuvvetlendirmiş. Bulgar Kralı Ivan Aleksandr'dan sonra Dobrotiç'in izlediği siyaset tamamen müstakil olmaya yöneliktir. Onu, bu hususta da, başarılı görmekteyiz. İşte bunun için Dobrotiç hakkında da birtakım dedikodulara gidilmiştir. Ama, onun zamanında devlet oldukça kuvvetlenmiş olduğundan bu tür yıpratma eylemleri tabii bir haldir.

Selçukluların donanmasına vâris olup denizlerde de harekate girişen Dobrotiç, o Selçuklu donanmasının daha çok "kuvvetlenmesi ve organize edilmesi hususlarında" olağanüstü gayretler sarfetmiştir. Ölümünden sonra yerine geçen Yanko, "Büyük Dük Apokavu'nun kızı olan" Rum kadınından değildir. İstanbul Cenevizlileriyle yapmış olduğu bir muahede akdinden anlıyoruz ki, Bulgar ve Yunanlılar onun tebaası imiş. Yanko'nun hakimi-

yetine Osmanlılar tarafından son verilmiştir. 130 yıllık devletin böylece tarihe gömüldüğü³⁸ söyleniyor olmasına rağmen, ek kaynakta belirtildiği gibi, bu yıkım tarihi 1411 yılı da olabilir.

Moğolların birinci büyük saldırısında göç eden Kumanların üçüncü bir kısmının, Trakya ve Makedonya'da Bizanslılar tarafından kendilerine verilen topraklarda yerleştirildiklerini düşünerek, tetkikine gidecek olur isek, Bulgaristan ve Makedonya'daki yerleşim birimlerinde, şimdiye kadar Kuman ruhuyla kaldıklarını anlamamız hiç de zor olmaz. Makedonya'da Kumanova kasabası ile Kumanevo, Koman ve Kumantsi adlarındaki köyler nasıl görmezlikten gelinebilir? Bulgaristan'da da Kumanovtsi (Kolibi), Kumanite, Kumanovtsi, Kumanitsa ve Kumanova- Çuka havalisi gibi yerler vardır³⁹. Bunların her birini hesaba kattığımızda, görürüz ki, yukarıdaki 150 yıllık devletin tohumları çoktan yeryüzüne serpilmişti bile, gelişmeleri de tamamen akıl ve mantık doğrultusundadır.

1303 yılında, Venedik Sen Marko kilisesi mihrabında bulunan bir Kuman yazmasından Tanrı duasını⁴⁰ okuduğumuz zaman, Hristiyan olsalar da, Kumanların Gök Tanrı inancına sahip olduklarını anlayabiliriz.

Şimdi yukarıdaki devletin gerçek kurucusuna gelelim: İbni Bibi'nin tarihine Yazıcıoğlu'nun yapmış olduğu bir ilavede; İzzeddin Keykavus, Dobruca'dan Bizans İmparatoru tarafından çağırılıp da İstanbul'a geldiği zaman şanına verdirilen bir ziyafette, oyuna gelir ve mahiyetiyle birlikte hapsedilir. Sultan'ın annesi İmparatorun kızkardeşi olduğundan, bunlar Karaferye kalesi'ne gönderilirler. O civarlardan alınan vergiler, Selçuklulara tahsis edilmişti. Bu vergilerin "alındığı yere hâlâ Anakapısı denilir. İki genç şehzadeye de şehrin" valiliği verilmişti⁴¹.

Karaferye yerleşim birimi, Selanik'in batısındadır. Selanik'le Manastır arasına düşer. Zihne de Selçukluların yerleşim birimlerindedir⁴². İmparator sekizinci Mihail Paleolog, daha 1259 yılında iken, Yunanistan'a bir hareket düzenlemek istemiş, Papa'nın araya girmesiyle bu hareketi ertelemişti (1261 sonu), ama imparatorun düşmanları Venedik'le işbirliğine gittiler⁴³. Bunlar, Balkan yarımadası'nda, XIII. y.y.'daki İkinci Bulgar İmparatorluğu ve XIV. y.y.'daki Büyük Sırbistan idi⁴⁴. "Peloponez'de patlak veren muharebede 5.000 Selçuklu atlısının da desteklediği Bizans ordusu başarı" sağladı. Cenova donanması yardım için geldi. Bunun üzerine hem Epir Despotluğu hem de Bulgaristan'a karşı savaş başlatıldı. Bulgaristan'a karşı zafer kazanılmasına rağmen Epir Despotluğu ile 1264'de sulha gidildi. Güney İtalya üzerinde

38 (1259-1389) A. Manof, A. g. e., s. 23-26; 1411 yılında. The Encyclopedia Americana, s.226.

39 A. Manof. A. g. e., s. 11-12.

40 Atamız kim? Gökte... A. Manof, A. g. e., s 18-19.

41 F. Sümer, "Gağauzların Aslı", A. g. d. sayı 52, s. 12.

42 F. Sümer, "Gağauzların Aslı -II-", A. g. d. sayı 53, s. 4.

43 Prof. Dr. Şerif Başstav, Bizans İmparatorluğu Tarihi, Ankara 1989, s. 3.

44 Charles Diehl, Bizans İmparatorluğu Tarihi, İstanbul 1938, s. 167.

de başarı sağlanamadığı için, ücretlerini bahane eden Selçuklu kuvvetleri Bizans ordusundan ayrılıp çekildiler⁴⁵. Herhalde bunlar İzzeddin Keykavus'a bağlı askerlerdi. Makedonya ve Kosova civarlarına doğru bir hayli yayılıp genişlemişlerdi. Ne hikmettense, Kırım Hanı Berke'yi bir kurtarıcı olarak görüyoruz: Sultan İkinci İzzeddin Keykavus, Kırım Hanı tarafından, ailesiyle birlikte alınıp, götürülmüş⁴⁶ olmasına rağmen, zaruretler içerisinde. Bir taraftan Selçuklu vezirlerinden Sahip Ata Fahreddin Ali, ona yardım için her tehlikeyi göze alırken⁴⁷, diğer taraftan Saru Saltuk'un yetiştirmelerinden Barak Baba'yı Sultaniye'de görmekteyiz ve Memlük müellifleri, "Barak Baba'nın Saru Saltuk ve Kırım ile ilgisine", bilhassa dikkat çekmişlerdir⁴⁸.

Ayasoluğ (Selçuk) ve İzmir beği olan babası Mehmed Bey'in yerine geçen Umur Bey, tam anlamıyla bir denizci idi. O, Adalar ve Rumeli sahillerine yaptığı seferler ile dehşet vermişti. 25 yaşında Aydın beyi olmuş, donanmasıyla Bizans İmparatoru Üçüncü Adronikos'un Cenevizlilere karşı hareketinde onun yardımcılığını tercih etmiş Umur Bey'in önemi⁴⁹ Rumeli Türkleri için başlı başına bir konu olsa bile, yine de biz, elimizden geldiğince bahsedelim:

Umur Bey, bir sefer esnasında İmparatorun en büyük yardımcısı Kantakuzen ile tanışıp, onunla dost olmuştur. Adalardaki Latinleri ve Rodos şövalyelerini sindiren Umur Bey'in, Karadeniz sahilindeki Kili seferinden sonra, Bizans'a karşı girişilen Arnavutluk isyanını bastırması⁵⁰ Rumeli tarihinin sayfalarından bir an bile silinmez.

1341'de, Adronikos'un ölümü üzerine, Kantakuzen'in daha çocuk yaşta bulunan "*yeni imparatora vasi*" olduğunu görmekteyiz. Kantakuzen'in, rakibi Apokok ve İmparatoriçe Anna ile mücadelesinde, bilhassa Dimetoka'daki tavrından sonra Umur Bey'i onun başyardımcısı olarak tanımaktayız. Papalığın karşı safı desteklercesine İzmir'e saldırıp da kaleyi ele geçirmesi üzerine donanması yakılarak yok olan Umur Bey, bir mütareke ile canını zor kurtardı ise de, olayı hafızasından bir türlü silemediği için, mücadelesinden vazgeçmemişti. Onu, Karesioğulları'ndan Saruhanlı Süleyman Bey'in yanında görüyoruz. Saruhanlı donanmasında, Süleyman Bey'le birlik, Edirne'de zor durumda kalan Kantakuzen'e yardım için, Rumeliye geçiyorlar. Ama Edirne'den İstanbul üzerine yürürlerken, yolda Saruhan oğlu Süleyman Bey'in vefâtı üzerine, Umur Bey geri dönüyor. Onu 1346'da, İzmir körfezi'nin girişini tamamen tutmuş, hem İzmir'e yardıma gelen Latin kuvvetlerini içerilere sokmazken hem de sahil tarafından kaleyi zorlarken, yeniden

45 Ş. Baştav, A. g. e., s. 3.

46 F. Sümer, "*Gagauzların Aslı*", A. g. d., s. 12.

47 İ. H. Uzunçarşılı, A. g. e., s. 14-15.

48 F. Sümer, "*Gagauzların Aslı -II-*", A. g. d., s. 3, 4.

49 İ. H. Uzunçarşılı, A. g. e., s. 66-67.

50 İ. H. Uzunçarşılı, A. g. e., s. 67.

görüyoruz. Papalık, İzmir'i geri verip de çekilmeye razı olmadığı gibi, antlaşmanın hiç birine bile yanaşmak istemiyor.

Tabii ki böyle bir durumda Umur Bey'in, son çare olarak, işi silaha döküp de halletmesi tam anlamıyla makul idi. Ama, kale burcuna askerlerinin en önünde tırmanırken şehid düşüyor. 1348 tarihinde⁵¹, ancak Büyük amiral Çaka Bey'in dengi, ama onun gibi bir ziyafet sofrasında kallesçi öldürülerek⁵² değil, savaşın en tehlikeli anında sanki göklere yükselirken hayatını kaybeden bu kahramanın anısı Rumeli Türkleri için⁵³ paha biçilmez.

Osmanlıların ilk zamanlarında Rumeli'de bulunan "*Bütün beylerbeylik muntakasındaki dokuz kaleden yalnız iki tanesi "Canib-i Yesar" idi. Selanik hem kale hem de şehir ve kasaba meyhanında gösterildiğine göre diğer*" "*yedi kaleden hiç değilse bazısının, aynı zamanda, şehir ve kasabalar arasında sayıldığı düşünülebilir*". Devciler, "*Ulûfeli kale muhafızları*" ve Doğancılar "*sadece Canib-i Yesarda gösterilmiştir*".

Çirmen Livası, "*Rumeli'de ilk teşkil edilen sancaklardan*" biridir. Bu mevkii, "*Meriç vadisine hâkim ve icabında Edirne'yi koruyacak bir*" şekilde düzenlenmiştir. Burası fetholunmadan "*önce de müstahkem bir kaleye malik*" idi. Birinci Murad, Dimetoka'da ikamet ederken, Çirmen'in fethini dilemiş ve adamlar göndererek, o kaleyi fethettirmiştir. Kale muhafaza edilmiş, en ilkin sancakbeyi olmasa bile, "*bir zabıt uhdesine*" verilmiştir. Bunun böyle olduğu "*Vize kalesi teslim*" alındıktan sonra düzenlenen bir fermanda görülmektedir.

Bir yüzyıl kadar bir süre Çirmen'in ne şekil aldığı pek belli olmasa da, XV. y.y.'da "*Osmanlıya iltica ve tâbiyetini arzeden, Anadolu Türk Aristokrasisine mensup bazı maruf şahsiyetlere tevcih edildiğini biliyoruz. Karamanoğullarından en önde gelen bir beyin buna ilk misal teşkil ettiğini Neşri'den naklen bir müverrih haber vermekte, Karaman Bey'in bu sancakta vefât ettiği ve sonra "cenazesinin Edirne'ye" nakledildiği kaydedilmektedir. Bundan sonra, Karahisar kalesinin teslim olan hâkimi ve Dulkadir oğullarından iki kardeşin sırasıyla "bu sancağın idaresinde buldukları malûmdur.*

Bu an'ane, muhakkak ki, çok daha eskiden teessüs etmişti" ama daha sonra Osmanlılara geçen Karamanoğlu Mehmet'in evladı İsa Bey, hem Anadolu Türk Beylerinden hem de Mehmed Çelebi'ye damat olmasından dolayı, Çirmen'in "*Bir âli Sancak*" Beyi olduğu gibi, Canik'in zaptıyla "*Alparslanoğlu Hüseyin Bey de bu sancağa*" tayin edilmişlerdir.

51 İ. H. Uzunçarşılı, A. g. e., s. 67-69.

52 "Ziyâfet sofrasında Kılıç Arslan, kayınpederini sarhoş etti ve kendi kılıcı ile öldürdü (1096). Çakan'ın zamansız kaybı Türk denizciliğinin 200 yıl süreyle durmasına yol açan önemli hadiselerden biridir". Dr. Necdet Öztürk, "Çakan Bey (İlk Türk amirali, İzmir Beyliği'nin kurucusu)", Türk Dünyası Tarih Dergisi, sayı 39, İstanbul 1990, s. 55.

53 "Bilindiği gibi, Rumeli'ye ilk ayak basan Türkler Osmanlılar değildi. Ortaçağ boyunca Hunlar" ve bütün Türk kavimleri "Balkanlarda da at" oynatıp hâkimiyet kurmuşlardı. Çaka Bey'in 40 gemilik filosundan sonra "Anadolu Türkünün Rumeli'ye geçmeye alıştıran yine meşhur bir Türk denizcisi ve kumandanı olan Aydınoğlu" Umur Bey'dir. N. Öztürk, "Osmanlılar'ın Rumeli'ye geçişi ve Gelibolu'nun Fethi", A. g. d. sayı 52, 1991, s. 21.

Tarihlerimizden Rumeli'deki "Çirmen hakkında öğrendiklerimiz ve bazı kayıtlardan çıkardığımız hüküm ve neticeler böyle olmakla beraber, tahrir defterlerimiz ve vakfiyeler bize bu hususta bir az daha etraflı malûmat verebilmektedir. Bunlara göre, Çirmen sancağının ilk sancakbeyi Saruca Paşa olduğu anlaşılıyor". Çirmen'deki mescidi "kasabadaki dört camiden biri olarak" gösterilmektedir. Avlusunda kabrinin bulunduğu ve Umur Bey'in 1415 tarihli vakfiyesinin olduğu haber verilmektedir ki, Saruca Paşa, "Kâh emaretle kâh Anadolu caniblerinde eyaletle rütbesi âlâ idi". Onu "Murad I. devrinde Karamanoğlu'na karşı harbde beylerbeyi Timurtaş Paşa ile birlikte gördüğümüz gibi, Kosova muharebesinde de bulunduğu muhakkaktır". Bu Saruca Paşa, Murad II. "vezirlerinden Saruca Paşa ile" kimi zaman karıştırılmaktadır. Bilhassa "ikinciye âit olan Gelibolu'daki imaret ve" evkaf, aynı zamanda birinciye aitmiş gibi gösterilerek orada medfun zannedilmiş olmasına rağmen, yine de; Murad I.'in Gelibolu'daki sarayından, boğazdan "bir frenk gemisinin" geçtiği görülmesi üzerine, o gemiyi tevkif için Saruca Paşa'nın gönderildiği ve onun o görevi yerine getirdiği, bundan dolayı ganimetin bir kısmının "Saruca Paşa'ya bağışlandığı" kaydına baktığımız zaman; düşünebiliriz. "Nitekim onun 1390'da da Kapudan-ı derya sıfatıyla Akdeniz Boğazını tahkim ettiği, altmış gemi ile Ege denizine açılarak Sakız ve Eğriboz adalarıyla Yunanistan sahillerini yağmaladığı malûm"sa da, "Umur Bey'e ait vakfiyelerde babasının Çirmen'den başka, ancak Kızanlık, Hasköy ve Yenizağra'da hayrat ve vakıfları olduğu" yazıldığından, "Murad I. ve Yıldırım Beyazid devirlerindeki ümeradan, bazan Kapudan-ı derya, bazan Anadolu" veya Rumeli Sancakbeyi olan bu Saruca Paşa'nın Musa Çelebi'yle ilgili, Terzi de denilen Saruca Paşa'dan ayırt edilmesi gerek. Umur Bey'de Çirmen Sancakbeyidir⁵⁴.

B- BEDREDDİN'E DAİR ÖN BİLGİLER:

"Şeyh Bedreddin'in torunu Hafız Halil, Fatih Sultan Mehmed zamanında yazdığı kendi dedesine dair Menakıbnamesinde, dedesinin dedesinden Abdülaziz diye bahseder. O da Selçuklu Sultanı Alaaddin'in kardeşi (oğullarından biri) olduğundan asalet sahibidir. Şakayık (-ı Numaniye)'de de aynı meyanada bilgi verilir.

Zamanımız Osmanlı tarihçilerinden birinin ise böyle bir iddiadan şüphelenmesi normaldir diyebilirim. Silsilenin bir hükümdardan geldiğinin ifade edilmesinin tertiplenmiş olabileceğini belirtir mahiyette dipnotla eserine de düşmektedir. Şecerenin Feramurz'un hanımı Orbay Hatun'la Tatar Emiri Berke Han'a bitiştirilmek istenmesine de ne denilir?" Görelim:

"Alaaddin Keykubat, vezir (danışmen)ti de olan Abdülaziz'i (Oruç Bey'in tarihinde bildirildiği gibi) Kayı Karakeçili aşiretine göndermiş ve Osman Gazi'ye sunulan hediyelerle istiklal (hakimiyet) vermiş. Osman Gazi, yanında kalan Abdülaziz ve yakınlarına "hüsnü kabûl göstermiş". Menakıbname'de Abdülaziz'in ecdadından birinin Bağdat civarıyla ilgisine de değinilmek istenmesi düşünülebilir!

54 M. Tayyib Gökbilgin. XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, İstanbul 1952, s. 12-16.

Abdülaziz, Abdülmü'min ve Fazıl Bey adında iki kardeşiyle beraberdir. Dülbentli İlyas, Hacı İlbeği, Gazi Ece ve "ataları Haşim"e de (maşallah!) yakın akrabası denilmektedir. Oğlu İsrail'le birlik hepsi (toplam yedi kişi)yle Abdülaziz, Süleyman Paşa'nun emrinde Rumeli'ye geçerler. Şehzadenin ölümüyle de Rumeli fethine devam ederler. Abdülaziz, Gaziler Kayası denilen yerde düşmanın eline düşer. Küffarın kalabalık olması nedeniyle onlara karşı çaresiz kalan Abdülmü'min ve yakınları, saklandıkları görülmez bir yerden, yapılan işkenceyi dehşetle seyrederek. Düşman uzaklaşınca oradaki suya atılmış cesedi alan gaziler, onu yakın bir köyde gömerler. Erişen kuvvetlerle -intikam hissini gücüyle de- Dimetoka ve çevresini elde etmeleri pek uzun sürmez.

HAYATI

Doğumu:

Menakıbnâme'de Bedreddin Mahmud'un doğum tarihi H. 760 olarak gösterilmektedir. "O zaman daha Edirne'nin Osmanlılar tarafından alınmadığı da belirtilir. Doğum yeri ise "*Semaviye - Semavne*" kalesidir. İsrail, eline geçirdiği o kale tekfurunun kızı ile evlenmiş, ondan da Bedreddin Mahmud dünyaya gelmiştir. Evlendiğinde Melek ismini alan annesi, akrabasından da yüz kişiyle müslümanlığı kabul etmiş idi. Kadılık yapan İsrail'in ziraatle de meşguliyetine değinen Menakıbnâme, Edirne'nin fethedilmesiyle o şehre yerleştiklerine temas eder.

Tahsili:

"Bedreddin, aile çevresinde babasından ilk dinî öğretim ve terbiyeyi alıyor. bunların başında Kur'anın geldiği şüphesizdir. Sonra, Mevlana Yusuf adlı bir müderisten sarf, sentaks, Şahidi isimli bir hocadan tefsir dersleri gördüğü" kabul edilmiş, ama iki hocası hakkında bilhassa Şahidi'ye dair mâlûmâta pek tesadüf edilememiştir. Menakıbnâme, amcaoğlu Müeyyed'le Bedreddin'in kelim dersleri aldıklarına değinir. O arada, Kadızade Rumî diye daha sonra meşhur olacak olan Musa'nun ismini zikreder⁵⁵.

SIMAVNA KADISIOĞLU ŞEYH BEDREDDİN VE MÜCADELESİ

I- ŞEYH BEDREDDİN'İN SİYASİ HAYATI

A- EDİRNE ve MUSA ÇELEBİ:

Ankara felaketi sonrası, şehzadelerin en büyüğü olan Süleyman Çelebi'nin Edirne'de tahta oturması ile, İsa Çelebi'yi Bursa'da, Mehmet Çelebi'yi

55 Fahrettin Öztoprak, İlk Kaynaklara Göre (1412-1481) Şeyh Bedreddin ve Onun Hakkında Yazanlar, İstanbul 1992, s. 47-48; Üçü birlik, Bursa'ya, oradan Konya'ya varıp da öğrenim görürler. Kadızade Türkistan'a yönelirken, Bedreddin'le Müeyyed Kudüs'e, daha sonra Mısır'a giderek, Kahire'de yüksek öğrenimlerini tamamlarlar. Bedreddin bir yandan Memluk Sultanı Berkuk'un oğlu Ferec'e öğretmenlik yaparken diğer yandan Şeyh Ahlatî'nin müridi olur, ama onun durumunu bazı kimseler beğenmez. Bedreddin'i Timur'un yanına gönderirler. Tebriz'den geri dönen Bedreddin, Şeyh Ahlatî'nin vefatı ile, tekkenin başına geçer. 6 ay sonra Şeyh Bedreddin, orayı terk eder, Halep, Konya, Sakız Adası ve Bursa üzerinden Edirne'ye gelir. A. g. e., s. 48-64.

Amasya'da hükümetlerini kurar görmekteyiz. Ancak Musa Çelebi, kardeşleri gibi babasını yalnız bırakmamış, babasının cenazesinin kılınması üzerine hem onun tabutu hem de Timur tarafından tayin edildiğini belgeleyen damgalı bir ferman ile Bursa'ya gönderilmişti. Ama o, böyle olmasına rağmen, bir şeye karışmadı. Çünkü, Mehmet Çelebi ve İsa Çelebi birbirleriyle savaşmaktaydılar. Mehmet Çelebi'nin galibiyeti ile Süleyman Çelebi, kendisine sığınan İsa Çelebi'yi destekleyerek Anadolu'ya gönderdi; ama, İsa Çelebi'nin ordusu Eskişehir önlerinde yeniden Mehmet Çelebi'ye yenildi. Bunun üzerine Süleyman Çelebi, Anadolu'ya geçtiyse de, bir başarı elde edemedi ve Bursa'da zevke daldı. Bu fırsatı değerlendiren Mehmet Çelebi, yüreği dolu olan Musa Çelebi'ye Rumeli'ye geçmeyi teklif etti. Musa Çelebi, kardeşi Sultan Süleyman'dan tamamen ümidini kesmişti, ama "*Mehmet Çelebi'nin Karaman ve Dulkadir beylerine fazla*" alaka "*göstermesi kendisini gücendirmişti*". Bir yandan Osmanlı'nın diriltilmesi hususunda Mehmet Çelebi'yi de kifayetsiz bulur iken diğer yandan teklifi kabul ederek Rumeli'ye geçti. Eflak beği Mirça ve Sırbistan kralının da yardımı ile asker tedarikine giderek Edirne üzerine yürüyünce, durumdan haberi olan Süleyman hemen geri dönerek gerekli tertibatı aldı. O, İstanbul'dan geçerken, Bizans İmparatorundan yardım temin etmişti. İmparator, hileci adamlar ve armağanlar göndererek, Sırları Musa Çelebi'den ayarttığı gibi ağaları bile Süleyman tarafına geçirtti. O nedenle Musa Çelebi'yi yendiler. Galip Süleyman Çelebi, bu zaferin üzerine daha çok safaya dalıp, "*hamamdan çıkmaz oldu. Musa Çelebi, fırsattan istifade etmesini bildi. Mihal oğlu Mehmet beyi beylerbeyi yaptı*" ve "*yeniden asker toplayarak*", Edirne surlarına yüklendi. "*Süleyman, mest ve biluş bir halde İstanbul yolunu*" tutmasına rağmen bir köyden geçerken oklanarak öldürüldü. Bunun üzerine, saltanatın Süleyman'dan Musa Çelebi'ye kaldığını görüyoruz. Mehmet Çelebi kardeşlerinin küçüğü idi. Yıllarca birinin bile veraset hakkını tanımamış olması, Musa Çelebi'nin Osmanlı padişahlığını iptal edemez. O resmen padişaktır. Musa Çelebi'nin ilk işi abisinin sadrazamı olan İbrahim Paşa'ya aynı görevi verdi.

Şeyh Bedreddin, 3 yıldan beri Edirne'de oturuyor ve millet nezdinde büyük bir değer taşıyordu. Herhangi bir mesele olsa, hemen ona başvurulur ve tatmin edici cevap alınır. Yeni padişah, Bedreddin'in kıymetiyle birlik nüfuzunu da, anlamakta gecikmediğinden, onu kendisine Kazasker yaptı. Menakıbnâme'de bu olay esrarengiz bir şekilde anlatılmış: "*Mûsa geceleyin Bedreddini rüyasında görmüş. Şeyh, kendisine süt ve bal ikram etmiş. Sabah namazında da imamlığa geçip ilk rekâta Rahman, ikinci rekâta Fecir sûrelerini okumuş. Sabah olunca, Mûsa kıyafetini değiştirerek Bedreddini görmek için camiye gitmiş. Yolda yanında bulunan Melek Şah'a bu rüyayı söylemiş. Bunlar camide sünnetleri kılmışlar. Farzda şeyh imamete geçip Rahman ve Fecir sûrelerini kıraat eylemiş. Namazdan sonra, Mûsa şeyhin eline ve ayağına düşmüş. Ve kim olduğunu bildirmiş. Şeyh onları evine getirip önlerine bal ve süt koymuş. Mûsa bu kerametler karşısında şaşırıp kalmış. Bedreddin'e kazaskerliği kabul etmesi için çok yalvarmış.*"

Şeyh bunu katiyen kabul etmek istememiş ise de, yapılan yalvarmalara ve sürekli yakarmalara dayanamıyarak, nihayet bu vazifeyi üzerine almağa mecbur olmuş.

Rumeli kazaskerliği, devletin şeyhülislâmlığı ve baş hâkimliği demektir. İslâmın bidayetinden ikinci Sultan Mehmed'e kadar en yüksek ulema rütbesi Kazaskerlik payesi idi. Kazasker, bütün kadıların âmiri ve mercii, aynı zamanda da divan-ı hümayunun en nüfuzlu âzası idi. İptida Fatih Sultan Mehmet, payitahtındaki müftüye şeyhülislâm ünvanını verdi. Ve müftülüğü kazaskerliğe takaddüm ettirdi.

Bedreddin, vazife başına gelir gelmez, "Cami-ül Fusûleyn" adındaki eserini yazmaya başladı. Ve on ay zarfında ikmal etti. Cami-ül Fusûleyn, o zamanın medenî kanunu mesabesindedir. Bunu o kadar kısa bir müddet içinde meydana getirmesi her işte münhasıran kanunu hâkim kılmak arzusuna delâlet eder.

O sıralarda Hoca Ahmed isminde bir tacir Türkistan'dan Edirne'ye gelir. Bedreddin'e Kadızâde Rûmî'nin selamı bildiriliyor ve Uluğ Beğ adına Semerkand'a davet ediliyordu. Şeyh Bedreddin, "yine Hoca Ahmed ile Kadızade'ye vaziyetini izah eden bir cevap ve Cami-ül Fusûleyn'in bir nüshasını yolladı. Uluğ bey bu kitabı âlimlere vererek, saltanatı müddetince medreselerde okuttu.

Bedreddin, idare hususunda da geniş bir dirayet gösterdi. Halkın hakiki ihtiyaç ve arzularını pek iyi bildiğinden, umumun isteği veçhile hareket eyledi. İlim ve irfanın şöhretine idarî kıyaset ve feraseti de katılınca, ahali üzerinde daha büyük bir nüfuz kazandı. Börklüce Mustafa, şeyhin kethüdasi, yani muavini idi. Hususi işlerini de hep o görüyordu.

Sultan Mûsa, beyleri tâbiliğe indirmeğe çalıştı. Bazılarının sancak ve zeametlerini aldı. Sadık bildiği adamlarına tevcih kıldı. Filhakika beyler birer hükümdar kesilmişti. Sancaklarına müebbed bir malikâne ve evlâdiye nazariyle bakıyorlardı. Sırası gelince velinimetlerine ihanet etmekten çekinmezlerdi. Mûsa, Ankara savaşında ve burada keraren o çirkin hallere şahit olmuştu". Yaşlı Evranos Bey, Serez'deki muhteşem malikânesinden haber gönderip, gözlerinin pek görmediğini ileri sürerek, gelmedi. Cebren getirilmesine rağmen bir fenalık yapılmadı, ama bu durum ümeranın bir kısmını ürküttü. Yeni kapılananlara ihsanların verilmesi ve Koyun(cu) Mûsa denen birine çok itibar gösterilmesi "zadegan ve eşraf takımını büsbütün kızdırıyordu". Mûsa Çelebi'nin bunların birini bile kaale aldığı yoktu. Bu siyaset, beylere hadlerini bildirip, rezaletlerin önüne geçmek ve mülkü yeniden ıslah eylemek amacını taşıdığı için mâkul olmasına rağmen, yanlış idi. Anadolu yakasındaki rakip, nendense hiç hesaba katılmamış? O her geçen gün daha çok taraftar kazanıyordu. Şeyh Bedreddin'in ikazlarının da fayda sağlamadığı görülüyor. Mûsa Çelebi çok değişmişti. Sanki Timur. Şiddeti gittikçe artıyordu. Sözünden döndü diye, Sırp kralını bir anda tepeledi. Kardeşi Süleyman, yardım edilmesine karşılık, Bizans'a Karadeniz ve Adalar denizi sahillerinden bazı yerleri bırakmıştı. "Sultan Mûsa, hepsini geri alarak, pederi zamanındaki hududa dayandı. Bunun üzerine", Bizans İmparatoru Mehmet Çelebi'yi desteklemeye

başladı. Musa Çelebi'nin, tutumundan vazgeçmesi için İmparatora gönderdiği İbrahim Paşa'nın da ihanet ederek karşı tarafa geçmesi bardağı taşıran son damla oldu. Morali büsbütün bozulan Mûsa Çelebi, hemen Melek Şah'ı sadrazamlığa getirerek İstanbul'u muhasara altına aldı. Telaşa kapılan İmparator, bir yandan Mehmet Çelebi'den imdat isterken diğer yandan Padişahın karşısında daha çok ezilip de büzülen Melek Şah'ı elde etti. Mûsa Çelebi, muhasarayı kaldırmıştı, ama İmparatorun çağrısına gelen Mehmet Çelebi ile Bizans'ın karşı saldırıya geçen ordusunu Rumeli İnceğiz'de bozguna uğrattı. Cüneyd Bey'den dolayı Mehmet Çelebi'nin yerine çekildiğini görmemize rağmen; müteffikler, Dulkadiroğullarından Süleyman Bey ve Sırbistan kralıyla bağlantı kurup, gerekli yardım alarak, Vize ve Sofya'ya, Sırbistan'a bile vardılar. Kendini körlüğe vuran Evrenos Beğ, adamlarıyla onlara katıldı. "Padişahın yanında Beylerbeyi Mihal oğlu Mehmet bey, Kazasker Şeyh Bedreddin", Sancaktar Azap Beğ ve Yeniçerilerden başka kimse kalmadı. Sofya'nun güneyindeki Samakov harbi Sultan Mûsa'ya şans getirmez. Onu, bataklıkta, Saruca Paşa'nın takibiyle öldürdüler⁵⁶.

B- MEHMED ÇELEBİ ve İZNIK:

Mûsa Çelebi'nin şehadeti ve Mehmet Çelebi'nin onun yerine geçmesinin tarihi, bütün tarihlerde 1413 olarak ileri sürülmesine rağmen, Haber-i Sahih'in belirttiği gibi 1415 yılıdır. Mehmet Çelebi'nin zaferine müteâkip, Bursa kadısına gönderilen fermandaki cifer hesabı ve Karamanoğlu Mehmet Bey'den başa geçen sultana tebrik mahiyetinde gelen mektup tarih olarak 818'i ortaya koymaktadır. Demek ki Mûsa Çelebi'nin saltanatı beş yıl sürmüş, Şeyh Bedreddin de o kadar süre resmî vazifeye devam etmiştir.

Çelebi Sultan Mehmet'in, oniki yıl boyunca kardeşleriyle savaştıktan sonra, ne de olsa rakipsiz kaldığını böylece anlıyoruz. O, Sultan Mûsa'nun maiyetindeki "Kazasker Bedreddin'i büyük bir âlim olmasına ve ecdadının Rumeli'nin fâtihtlerinden bulunmasına binaen idam etmeğe ya kıyamamış ve yahut ki cesaret edememiş, hazineden kendisine bin akçe tahsisi eyleyerek, eşi ve ondan Edirne'de doğan Ahmed adındaki oğlu ve kızı ile birlikte İznik kasabasına" sürgüne göndermiştir. İdris Bitlisî, "mahza ilmimi yayması için oraya" yollandı demiş. Hammer, "Ali'ye dayanarak İzniğe kadı tâyin olunduğunu rivayet" etmiş. Hayrullah Efendi'den başka onların söyledikleri hayale benziyor. İşin aslı ise "Bedreddin mahfuzen İzniğe sürgün edilmiş ve orada göz hapsinde tutularak kaçmasına meydan verilmemesi de alâkalara sıkı sıkıya tenbih olunmuştur".

Bizim kanaatimizce, "bu kasabanın sürgün yeri" olarak seçilmesinde "iki ihtimal vardır; biri hristiyan âleminin kuruluş yıllarında İzniğin Roma'dan sonra en mühim merkezi olması" nedeniyle Şeyh Bedreddin'in hristiyanlıkla alâkadar gösterilmek istenmesi, "diğeri ise o senelerde İznik gölünün sazlıklarından gelen sitmanın" ona da musallat olarak hayatını bir an önce kaybetmesidir.

56 Bezmi Nusret Kaygusuz, Şeyh Bedreddin Simâvenî, İzmir 1957, s. 66-69.

Börklüce Mustafa bazı işleri tamamlamak için bir süre Edirne'de kalmıştı. O arada "Bedreddin'in Seyyid Beşa" da denen "büyük oğlu İsmail bey korkunç günlerde sığındığı köyden çıkararak Edirne'ye gitmek" isterken yolda eceli gelerek öldü. Hezar köylüleri onu gömdükten sonra olayı Börklüce'ye mektup ile bildirdiler. Mustafa, bunun üzerine adamlar göndererek, Allah'ın rahmetine kavuşmuş İsmail Beşa'nın oğlu Halil ve iki kız çocuğunu yanına getirtti ve olanları yazarak Şeyh Bedreddin'i haberdar etti. Bedreddin, torunlarını yanına istedi. Börklüce, denileni hemen yerine getirdi. "Bedreddin onları görünce, gözleri yaşla doldu. İçini elem kapladı.

Börklüce de İznik'de mekân tuttu". Ondan "başka sâf bir Türk, halis bir müslüman, kâmil bir insan tanımamak derecesinde" Şeyh Bedreddin'e karşı kalben bir bağlılık duyan "bu ârif adam hayatı boyunca" Şeyhine hizmet etmeyi kendine bir şeref bildi.

Şeyh Bedreddin, önceden daha kazasker değilken gezdiği yerlerde fazıl ve kemalini göstermişti. Yazdığı eserlerle hem avam hem de havas nezdinde "büyük bir tevaccühe mazhar olmuştu. Kazaskerliği tabiatıyla daha ziyade mevkiini" yükseltmişti. Öteden beri "sülûk ve mükâşefeye meyli bulunduğu için dinî riyazet ve mücahede ile iştigali çoktu. O sebepten az zaman zarfında keşif ve kerâmet kabilinden görülmedik ve işitilmedik" bazı şeyleri göstererek kudsiyyetini pekiştirdi. Unutmamak gerekir ki; akideler sırf teorik ve hayal mahsulü olduğu sürece, kitlelerin üzerinde gerçekleştirilmek istenen tesir tam anlamıyla yerine getirilemez. Yasaklar babından "bir sürü menhiyatı sıralamak kâfi değildir. Bu hususta müsbet ve müşâhhas" dayanaklara "ihtiyaç vardır. Mezarlar, azizler bilhassa mucize ve kerametler itikadların istinadgalı" sayılabildiğinden Şeyh "Bedreddin'in yaptığı şeyler", yepyeni bir yol ufkunun şimdiki halde hazırlıklarındandı ki, nitekim o yolun yavaş yavaş açılarak gözler önüne serildiği görülmektedir.

"Şimdi o kadar yüksek gören ve düşünen" "nüfuzlu bir adamın boş durmayacağı ve uğradığı felâketten ergeç sıyrılacağı şüphesizdi. Öyle serbaz ve ateşin bir zeka tabii muattal kalamazdı. Nasıl ki" o, kimi zaman "akıl ve fetanetinin" kemaliyle, Allah'ın yardımı ile de zorlukların üstesinden gelmişti.

"Müşârinileyh, İznik'de maddi sıkıntılardan azade idi. İsyarla müttehim olduğu zamana kadar maaşı devam etti". Gönlünü "ferahlandırarak bazı vesileler de olmuyor değildi. Meselâ burada bir erkek çocuğu daha dünyaya geldi. Ve buna Mustafa adını verdi.

Ancak kalebentlikten çok müteessirdi. Hürriyete" alışan ve onu yıllar boyu içine sindiren bir insan buna çok zor tahammül ederdi. Kazaskerlik yapması da kendi isteği ile "değil, Sultan Mûsa'nın red" olunamaz emir ve iradesi ile idi. "Yoksa başkaları gibi o da ecdadının saltanatını canlandırmağa mı çalışmıştı? hayır, hiç biri" olamaz. "O halde Mehmet Çelebi'nin onu küçük, viran, sıtmalı bir kasabada, adetâ demir bir kafes içinde tutmasına ne hakkı vardı? bu, zulümden başka" ne olabilirdi?

Şeyh Bedreddin'in "İznik'de çektiği mânevî" kimi an da madcî "ızdırabları orada ikmal ettiği "Teshil" adındaki şerhin mukaddemisinden anlayabiliriz. Bu mukaddemeye küçük, fakat dikkati çok" çeken "bir dua ile başlanmıştır: "Cenâb-ı hak, beni zalimlerin elinden ve onların yardımcıları şerrinden kurtarsın. Ayıplarımı setir, elem ve felâketlerimi def ve izale eylesin". Sonunda da şu yanık cümleler var: "Şerhi bitirdiğim bu sırada hapis ve gurbet, hüzüün ve kasvet, sıkıntı ve belâlar içindeyim. Kalbimde yanan ateş günden güne artmaktadır. Ey gizli lûtuflar sahibi, bizi korktuklarımızdan hıfız ve sıyanet et". Bu çok mânalı ve tazallümkar ifadenin içinde" devrinin büyükleri için de herhalde büyük bir öfke ve intikam hisleri vardı.

Şeyh "Bedreddin, "Teshil" in bir müshasını İmamoğlu ile padişaha takdim etti. Ve kendisinden hacca gitmek ve oradan Mısır'a dönmek için müsaade istedi. Tekkeden gelenler, evvelce muaraza çıkaran, dedikodu yapan halifeler namına af dilemişler, şeyhin avdeti için çok yalvarmışlar ve nihayet Bedreddin'den vâd de almışlardı. Fakat Çelebi Sultan" Mehmed izin vermedi⁵⁷.

2. BİR İHTİLÂL GİRİŞİMİ

A- BÖRKLÜCE MUSTAFA ve TORLAK KEMAL:

Şeyh Bedreddin'in, Akdeniz ve Ege'de, adalardaki Hristiyan "Grek papaz ve rahipleri" arasında bile fikrî otoritesiyle birlikte büyük itibarı da vardı. Grek kilisesinin gittikçe İslâma yakınlaşması, Onun sırf Sakız adası'nda değil, diğer yerlerde de düşünce bakımından yankılandığını pek güzel bir şekilde açıklamaktadır. Oysa ki, sünî geçinen ve gerçeği tam anlamıyla kavriyamamış bazı din adamları Şeyhi küfre saplanmak ve mukaddesata saldırmakla suçuyorlardı. Tarihçilerden İdris Bitlisî ve havas takımından Koca Hüseyin, Bedreddin'e öylesine kara çalıyorlardı ki dedikleri kendi

57 B. N. Kaygusuz, A. g. e., s. 69-73

"Çelebi Sultan Mehmed kardeşlerine galebe ile vaziyete hakim olunca Şeyh Bedreddin'i müstezafa bir maaşla İznik'de ikamete me'mur etmiş idi. Osmanlı müverrihlerinden bazıları Şeyh Bedreddin'e hürmeten "kadî" ünvanını Çelebi'nin ibka ile kendisine yevmi yüz akçe tahsis ettiğini yazıyorlar. Şeyh Bedreddin burada, yukarıda söylediğimiz veche üzere Edirne'de başlamış olduğu Letâifu'l İşârât şerhi" olan "Teshil'i yazmakla meşgul idi.

Gerçi müverrihler Şeyhin burada serbest olup "ifade-i ulûm dîniye ve neşri mearif" ile ve "züvârı kabul ile telkînat-ı mürrîdâne" ile ve "ders vermekle" meşgul olduğunu söylüyorlar ise de burada itmam etmiş olduğu Teshil mukaddimesinde kendisinden "bela-i hapis ve gurbet içinde piyânım, kalbimin içindeki ateş düşüyor ve günden güne artıyor. O surette ki, kalbim demir de olsa salabetine rağmen eriyecek...." demesine bakılırsa müverrihlerin ifadelerini kayd-ı iltiyat ile telakki etmek lazım gelir". M. Şerefeddin Yaltkaya, Simavne Kadıoğlu Şeyh Bedreddin, İstanbul 1994, s. 132

^{44.a}

Cebren olsa bile kadren biline
Ata ermiş ahren fark tebçiline
Musibet gelse de takdir gereği
Ancak Allah'tansa bilsin ereği
Hemî Sultan imiş Muhammed dahi
Şeyhi İznik'e de sürdü vallahi
Hemî de bin akçe maaş bağlamış
Cebren o kadrine Şeyhi ağlamış
Mahpus olmuş idi Hakka müptela
Gelmış de çatıyör sonunda bela". F. Öztoprak, A. g. e., s. 70.

basitliklerini olduğu gibi aşikar ediyordu. Ama; Şeyh Bedreddin'in düşünce ve tarikatın daha ilerisine geçerek, kendisini siyasî hayatın bir parçası haline getirip, "*üstün bir devlet reformcusu olarak*", meydana çıkması hoşgörü yanında hümanizmi amaçlamasındandı. İşte onun için, Musa'nın kadıaskeri olmuş ve onu bir nevî yönlendirmişti. Şeyh Bedreddin'in fikir ve görüşleri doğrultusunda hareket eden Musa, nedense yenilmiş, o da İznik'e sürgün edilmişti. Kadıaskerliği sırasında da müridi olan Börklüce Mustafa, emanet ettiği torunlarını alarak, Şeyhin yanına gelmişti. Börklüce, imparator Ioannes Paleolog V.'nin torunu İsabella ile evliydi. Bir araştırmacının tahminine göre; Mustafa, o hatunu I. Süleyman'ın hareminden 1411 yılında ganimet olarak almıştı ki, Musa döneminde Börklüce Mustafa'nın Rumeli'de yaşadığı akla daha yakın geliyor.

XVI. y.y. tarihçilerinden Hoca Sâdeddin, Tacüt-tevarih adlı eserinde diyor ki: "*Börklüce Mustafa adındaki bir çetebaşı, Şeyh'in kadıasker olduğu sıralarda onun yetkilisi idi (kethüda'sı), resmi işlerini görürken Şeyh ona danışır idi*". O, bununla Bedreddin'i bir nevî kurban yerine koymak istiyor. N. Filipoviç, işte bu noktadan hareket ederek, Börklüce'nin "*Şeyh'i etkileyecek kadar eğitim görmüş ve enerjik birisi olduğu ve Musa'nın onun danışmanlığına değer verdiği sonucunu çıkarıyor, ama eldeki metin bunu doğrular nitelikte değildir. Mustafa'nın İsabella ile olan bağları, bu kadını ganimet olarak ele geçirmesi nedeniyle, sözkonusu eğitimin düzeyi konusunda açıklayıcı sayılamaz*".

Oruç Beğ Tarihi, anlaşılan Hoca Sâdeddin Efendi'ye kaynak vazifesi görmüş. O Tarih kitabında onun dedikleri var. Börklüce Mustafa'nın, Karaburun'da Şeyh olup, ortalığı karıştırarak, Aydın havalisini kendi yanına çekmesine dair bilgileri daha net ve aslı olarıktan Dukas'ın kendisi yazmış:

O günlerdeydi. Dağlardan geldi. Köylü ve cahildi. Ama, bir Türk idi. Birdenbire ortaya çıkmış. Bu görünen yerler, İyonya körfezi'nin girişi olup, halkın dilinde Stilarion denilen yöreydi. Mekanen, Sakız adası'nın doğusuna, tam karşısına düşüyor. O, buralarda Türklerden gönüllüler alıyor ve onlara yoksulluğu öğütüyordu. "*Kadınlar bir yana*", diyordu. Onlardan mâde, "*yiyecek, giyecek, çekek hayvanı ve tarım aletlerinin, herşeyin ortak olması gerektiğini*" söylüyordu. Öğretisi bu idi. Yine diyordu ki: "*Ben kendi evimi nasıl kullanırsam senin evini de öyle kullanırım*". Sen benimkini düşün, "*ben de seninkini*" düşüneyim. Kadınlar, ortaklığa bu işe dahil değil. O, bu dediklerini, bütün kır halkına yayıyor ve onları inandırıyor. Hileyle hristiyanların da dostluğunu kazanmaya başladı. "*Hristiyanların inançlarına saygı göstermeyen her Türk Allahsızdır*", diyordu ve bu görüşü hâkim kılıyordu. Onun dünya görüşünü kabul eden herkes, rastlanıp tanışılan hristiyanlara dostluk göstererek, onlara sanki melekler gibi davranıyorlardı. Kendisi, kilise babaları ve ruhanîlerle bilgi alışverişinde bulunuyor, onlara kendi görüşlerini izah ediyordu. "*Hristiyanların inançları paralelinde olmayanların hiçbir zaman kurtuluş yolunu bulamayacaklarını*" müridlerine söylüyordu. İşte o zamanlardı. Adada, Turlato denilen manastırda, çok yaşlıca

bir adam vardı. Kendisine Düzmece de denilen o Abbas, işte bu rahibe, saçları kısa kesilmiş, ayakları çıplak, başları açık olan iki adamını gönderdi. Yalnız biri cübbe giymişti. Bu ikisi, o yaşlı adama selam verip, haber iletiler. Biri dedi ki: "*Ben de senin gibi dervişim. Ben de senin gibi aynı Tanrının önünde yere kapanıyorum*". Geceleri "*denizleri sessizce aşış geliyor, sende kalıyorum*". Düzmece denilen o Abbas'ın kendine bendettiği bu gerçek Abbas, aramızdaki konuşmada, son zamanlarda cereyan eden garip olaylardan söz ederken, orada oturan ve kendi halinde, mütevazı bir adamı gösterip dedi ki: "*Samos adasında otururken bu adam benimle birlikte derviş hayatı yaşadı. Ama artık şimdi benimle oturup konuşmak için karşıdan gelip hergün uğruyor*".

Börklüce Mustafa, etrafındaki müridlerinin başlarına sarık sarıp örtmelerini, yalnız tek tip elbise giymelerini, tarikat gereği bir derviş hayatı yaşamalarını ve Hristiyanlara onların zor durumlarında Türklere yaptıklarından daha çok yardım elini uzatmalarını istiyordu. Müridleri de emri aynen yerine getiriyorlardı.

Börklüce'nin Sakız (Chios) adasıyla olan irtibatı yeni değildi. Orayla bağlantısını 1416 tarihinden sonra da devam ettirmişti. Adanın Grek olan halkı, onun hoşgörüyü sahip düşüncesini çok olumlu buluyorlardı. Çok eskiden Abbasiler, daha sonra Selçuklular zamanında görüldüğü gibi, farklı inançta olanlara çil akçe karşılığında ancak gösterilen resmî tutumdan ziyade Mustafa'nın gayesi insanî idi. O, inanç farklılıklarını aşmak için mücadele veriyordu. Çabasının çok ciddi olduğunu herkese kanıtlamak için de derviş takkesini bile kaldırıp bir kenara atarak dış görünüş itibariyle de hristiyan ve rahipleriyle bir olmaya gayret sarfetti. Çıplak başlı yaşamak Mevlevîler için umursamazlık demektir, daha doğrusu onlar için bir gösterge idi. Beyaz sarıkları ile çok uzaktan bile görünüp diğerlerinden ayırt edilebilen Sünnî Türklere Mustafa'nın tavrı daha ilk anda sapkınlıktan başka bir tutum değildi. Bir Osmanlı tarihçisi diyordu ki: Kendini kurtarıcı olarak Aydıneli'nde "*kutsal bir adam diye duyuruyor, halka*" mübah yolunu açarak, fikirlerini "*vaaz ediyordu. Kır halkı arasında*" böylece ün sağladı. Onun dediği gibi, müminlere o güne kadar olan birtakım yasakları kaldırarak, onların her birinden feragat ettiğini gösteriyordu. Neşri'nin dediklerinden sonra Şükrullah, peygamberin yasalarını hiçe sayan Mustafa'yı töre ve adetleri bile çiğneyen biri göstererek, aklınca en ağır suçlamalara gitmesine rağmen, onun kendini bir peygamber olarak ilân ettiğini rahatça söylüyordu. İşte bu yüzden o peygamberin müridleri, "*Allah'tan başka tanrı yoktur*" diyorlarmış, ama "*Muhammed, onun peygamberidir*" demiyorlarmış!"

Börklüce Mustafa, Türklerin ve Greklerin yerleşim birimlerine ait olan yörelerde etkinlik göstererek, faaliyetlerini sürdürüyordu. Çeşme yarımadasında bulunup da yaşayan müslümanlar ve hristiyanlar onun potansiyel olarak müttefikiydi. Çünkü bütün bu kesim, Türk komşularıyla aynı ekonomik bir sıkıntı içinde idi. "*K. E. Waedekin, Osmanlı yayılmasının Avrupa'ya*

yönelmesinden sonra Çeşme yarımadasında acı dönemler yaşandığına işaret ediyor. Denizlerde hiçbir etkinlik" hali kalmayan bu "bölge, kıta limanları arasında işlevsiz" ve "ölü bir yöreye dönüşmüştür. Verimsiz topraklar yoksul bir tarımcılıktan ötesine elvermiyor, balıkçılar ise deniz ürünlerini alacak kimse bulamıyordu". Çünkü, İzmir'in bir zamanlarki önemi tamamen yitmişti. Yeni toprakların feodal sahipleri olan sipahilerin emir altındaki reayayı daha çok sömürmekten başka düşündükleri de yoktu. Gerçekten de korsanlık yanında köle ticaretiyle onlar, eskisi gibi pek kazanç edinemiyorlardı artık. Bu durum, kıtanın o kesimine hâkim devlet otoritesini sarsabilir ve yarımadaanın o sırada ekonomik gücünü yeniden arttırmadan önce yapılmak istenenlere karşı aşık bir hoşnutsuzluğa sebebiyet vererek, ayaklanmaya yol açabilirdi. İşte bu yüzden, Börklüce'nin vaaz ettiği tüketimi frenleme ve ortak bir ekonomiye yönelmeye hristiyanların kulak kabartmalarını çok doğal bir şekilde karşılamak gerekir. Bu Baba Resul'ün tasarladığı şeyin ise Bayramiye dervişlerinin uygulama alanına koyarak gerçekleştirdikleri köy tarım toplulukları olması çok muhtemeldir. Çünkü, Bedreddin'le Azerbaycan'da karşılaşan Şeyh Hamid, yoksul köylüleri bir araya getirerek, bir çeşit üretime yönelik topluluklar meydana getirmiş ve onların sıkıntılarını bir hayli gidermişti. Öyle ki, Pir ve müridleriyle kendilerini tarım faaliyetlerine adayan o insanların arasında kendi şahsiyetini olduğu gibi kabul ettiren Hacı Bayram Veli (ö. 1430), Ankara dolaylarında dünyaya gelen bir köylü olarak, 1402. felâketinden sonra düşündüğü tarikatı nihayet kurmuş, geliştirmiş ve belirli bir seviyeye getirmişti. Tarikatın üyeleri bir çeşit kooperatifleşmeye giderek kendi aralarında işbirliği yapıyor ve birbirleriyle dayanışma içerisinde bulunuyorlardı. Ortaya koydukları emeklerinden elde ettikleri ürünlerle geçinip gidiyorlardı. Toprağı hep birlikte işliyorlar ve hasattan da hep birlikte yararlanıyorlardı. Tarikata Ankara'lı kumaş ve halı dokumacıları bile katılmıştı. Topladıkları paraların bir kısmını yoksulların ihtiyaçlarını gidermek için sarfediyorlardı. Tarikat bir nevî âhî örgütü gibiydi. Ancak; Mustafa, kendi derviş topluluklarını kurmakla yetinmeyip, müridlerini silahlandırarak, sonraki kıran kırana bir mücâdeleye hazırlanıyordu. Amaca vardı. O da, her türlü sömürüyü ve her türlü baskıyı ortadan tamamen kaldırıp, Osmanlı devletinin zulüm çarkını çökerterek, bütün toplumu insanî idealler doğrultusuna dönüştürmekti. Börklüce Mustafa, kendi çevresindeki müridlerinin çoğunu silahlandırdığına nihayet kanaat getirmişti ki, mücadele bayrağını açıktan açığa dalgalandırdı. Kendisine Hû da denilen Torlak Kemal ise, tam o sıralarda, Manisa'dan 3.000 adamıyla birlikte, ölümcül kavgaya arka çıkarak harekete geçmişti. Filipoviç'in tahminine göre; belki de, Mustafa ile Kemal, Şeyh Bedreddin'in talimatı üzerinedir ki, anlaşarak faaliyet alanlarını biraz da olsun genişletmişlerdi. Bu hususa ileride (inşallah) yeniden değineceğiz. Koca Hüseyin, tam 7.000 kişinin bu Allahsız rafızının peşinde yürüdüğünü söyleyerek, Börklüce Mustafa'yı bir nevî suçlamak istiyor. Hatta Mustafa'dan sonra Kemal'in peşine başka dinde olanlar da takılmış. Böyle diyor.

Börklüce Mustafa'yla ilk karşılaşan Osmanlılar tarafından Aydın valiliğine tayin edilen Bulgar dönmesi Aleksandr Şişmanoğlu İskender Paşa oldu. Onun yanındaki tüm birlikler yok edildi. Ondan sonra aynı akibete Saruhan'a vali tayin edilen Ali Bey uğradı. Ama o, hayatını güç belâ kurtarabildi. Fırsat ellerine geçmiş olmasına rağmen; ayaklanmacılar, zaferlerini daha geniş bir alana yayıp da bunu bir karşı saldırı haline dönüştürmediler, yarımada, Aydın ve Manisa'ya sanki çakılı kaldılar.

İşte bu arada Sultan I. Mehmed, tehlikeyi anlayarak vaziyetin farkına vardı. Vezir Beyazıd Paşa'nın emrine Anadolu ve Rumeli ordularından birlikler vererek onu savaş meydanına yolladı. Her iki savaşı tarafın da kıran kırana sürdürdüğü bir dizi muharebeden sonra Börklüce'yi Osmanlılar, devamlı takviye edilen kuvvetler neticesinde, yendiler. Mustafa'yı yakalayıp, Efes'e kadar yerlerde sürükleyerek getirdikten sonra, işkence yaptılar. Onu çaruiha çivilediler. Börklüce Mustafa, en son "*Dede Sultan eriş!*" dedi ve içinden kelime-i şehadet getirmesiyle ruhunu Allah'a teslim etti. Sultan I. Mehmed, ele geçirdiği toprakları sipahilere birer birer bölüştürdükten sonra, "*Peygamber*"in taraftarlarına karşı amansızca cezalandırmalara gitti. Torlaklara da aynı yöntemi uyguladılar. Kemal'i, ele geçirdikleri müridleriyle birlikte, darağacında sallandırdılar. Çaruiha germeye sözü yeniden getirdiğimizde görüyoruz ki, bu ceza çok daha önceleri vardı. Baba Resul'ü belki sünni olmadığı belki de hristiyanlarla dostluk ilişkisinden dolayı böyle bir cezaya reva görmüşlerdi. Peki, bu olaylar olurken Bedreddin nerede idi? İznik'ten kaçarak İsfendiyaroğlu'na sığındığı söyleniyor⁵⁸.

B- ŞEYH BEDREDDİN'İN BALKANLARDAKİ EYLEMLERİ:

Şeyh Bedreddin, kuşkusuz Kastamonu'ya giderken, ondan gereken desteği alacağını ümit etmişti. Gel gör ki, Bey'in niyetinde böyle bir serüven yok idi. Daha doğrusu; o, eski düşüncesinde değildi. Sultan I. Mehmed'in Anadolu yakasındaki durumu çoktan pekişmiş ve Anadolu Beyleri yeniden kuruluşunu tamamlayan Osmanlı rejimine bir nevî baş eğmişlerdi. İşte bu yüzden İsfendiyaroğlu Şeyh'e, buralara pek takılmadan, Kırım Hanı'nın yanına gitmesini söylüyordu. Han, onun can güvenliğini sağladığı gibi destekleyebilirdi de. Bedreddin, Bey ile vedalaşıp, bir gemiye binerek, yola çıktı. Ancak, Karadeniz'deki Venediklilerin savaş durumu söz konusu olduğundan, gemi Şeyh Bedreddin'i Kırım'a götüreceği yerde Eflak sahillerinden birine bıraktı. Bedreddin'in hayat hikayesiyle ilgili bu bilgilere softa zihniyeti karışmış olabilir. Çünkü, anlatılanlarda vurgulanmak istenen başka idi. Onlara göre, Pir'in Rumeli ve oradaki işlere karışmış olması, bir tesâdüfün sonucudur. Fakat, biz diyoruz ki: O, kendisini öyle plansızca, bir rüzgarın esintisine bırakıp da gidecek biri değildi. Çünkü; Mircea, Şeyh Bedreddin'i, büyük bir saygı göstererek, karşılamıştır. İdris Bitlisî, tarihinde,

58 E. Werner, Büyük Bir Devletin Doğuşu- Osmanlılar (1300-1481) 2, İstanbul 1988, s. 41-46.

bu iki adam arasındaki samimi dostluktan söz ediyor. Bu dostluğu ise, Şeyh'in öğretisinin hristiyan inancına yakın olması neden imiş. Koca Hüseyin, bu dostluk ilişkisini, ittifak olarak nitelendiriyor. Buradan da ikisinin, işbirliği yaparak, anlaşlıkları sonucu çıkarılabilir. Bilindiği gibi; Ulah prensi, uzun yıllar boyunca, Anadolu Beyleriyle bir ilişki içindeydi. 1391 yılında I. Beyazıd onu, görevini bırakıp, bir kenara çekilmesi için ikaz etmişti. Bunun ise sonucu pek belli değil. Ama prensin, Osmanlıların her boyun eğdirme girişimine karşı koyarak, onlara teslim olmadığı anlaşılıyor. Sultanı elinden geldiğince hırpalamaya çalışmıştı. Zorluklar çıkarmış, 1402 yılından sonra da aynı tutumunu sürdürmüştü. İşte bu Osmanlılara devamlı karıştıktan dolayı, Bedreddin ona kendi planından söz açtı ve uzun uzun konuştu. Musa Çelebi'nin Azap Bey'i bile orada idi. Köse Mihal'in, Mehmed Çelebi'den ziyade tasavvufa yönelmiş, evlatlarından biri de kendilerine katılmıştı. Yine Şeyh Bedreddin'in hayat hikayesinde; Bedreddin, Eflak'tan kalkıp, Dobruca'nın güneyindeki Deliorman'a geçerek, orada bulunan "*bir yığın ahali*" ile hemen kaynaşiyor. İdris Bitlisî ve Koca Hüseyin'e göre; Şeyh, burayı mekan tutarak, Rumeli'deki bütün vilayetlere müritler yollamış. O ikisi yazıyor ki: Bedreddin, dostlarını ve yakınlarını geldiğinden böylece haberdar etmiş.

Şeyh Bedreddin, Eflak'ta Musa'nın eski adamlarıyla birlikte, Zagora ovalarına yöneldi. Şeyh, burada kenti bir an önce ele geçirme niyetini taşıyordu. Osmanlı egemenliğine 1396 yılında düşen Kuzeydoğu Bulgaristan'daki Türk kolonileşmesi daha I. Beyazıd'ın ilk yıllarında başlamıştı. Bunu gözardı edemeyiz. İlk garnizonları tahkim için Anadolu'dan birçok insan, buralara gelmişler. Öyle ki, XV. y.y.'ın başlarında, kuzeydoğuda Silistre ve Şumnu arasına pek çok akıncı yerleşmişti. Bu durum, Bedreddin'in başkaldırısına etnik bir sosyal taban oluşturuyor. Hatırlamak gerekir ki, Musa da aynı akıncılara dayanarak iktidarı ele geçirmişti. "*Onun kadı-askerinin anısı akıncıların hafızasında tazeliğini hâlâ koruyordu*". Duçalar köy "*ahalisi Şeyh'in askerî yargıçlık yaptığı dönemi iyilikle andıklarından kendisine sayısız armağanlar verdiler*". Bedreddin'le karşılaşmış bir tartışma bahsine giren İbn Arabşah'ın yazarak bildirdiğine göre; "*Şeyh'in çevresini saran sıradan bir yığın insan, onu hediyelere boğuyor, saygıyla selâmlıyordu*".

Bedreddin'in esas amacı ne idi?

Adsız bir kronikçi, bu hususta diyor ki: "*Zagora ovasında Şeyh'in*" "*bazı tasavvufçuları iddia ediyor*": Şeyh halkın karşısına çıkmış, "*bundan sonra egemenlik bende, taç bana verildi. Bana melik ya da mehdî derler. İsyan, bayrağımı açtım*" demiş. Saray ulemâsından Şükrullah bile "*Bedreddin'i mehdî, Mustafa'yı da peygamber*" sayıyor.

Mehdî, bir diğer manada, kurtarıcı da demektir. Şeyh Bedreddin'e inananların bir kısmında Mehdîlik inancı vardı ve onlar için büyük beklentilere sebep oluyordu. Şeyh'in torunu, dedesinin Sultanlık pâyesini pek kabul etmese de, bunun bizim için hiçbir önemi yok. Bedreddin'in düşmanları

arasına dahil edilemiyen İbn Arabşah'ın bile onun padişahlığına değinmek istemesi bir kenara, Şeyh'in kökeni Selçuklu sülâlesine varıp dayanıyor. Bedreddin'in dedesi Abdülaziz'in, "*Hacı İlbey, Ece Bey ve Fadıl Bey'le birlikte, başında Orhan'ın oğlu Süleyman Paşa'nın bulunduğu etkin bir yöneticiler grubu içinde*" yer almasına ne diyelim? Kardeşlerinden farklı bir siyaset izleyen Süleyman'ın Selçuklulara gereken önemi vermiş olmasına rağmen, Orhan'ın diğer oğlu Murad, hem Anadolu hem de Rumeli'de, eşitlikten ziyade Osmanlı hegemonyasını daha önplana geçirmekte diretiyordu. 1357'de "*Süleyman'ın ölümüne kadar Rumeli, fiilî olarak Anadolu'dan bağımsızdı ve veliaht ile yandaşlarının egemenliği altındaydı*".

Orhan'ın Anadolu Beylerinin varlığına tahammül edemeyişini politik olarak Murad'ın izlemesindeki sebep ne idi? Belki babasının İmparator Kantakuzen'in damadı olması ve kendisinin de Süleyman'dan ziyade varisliği idi. Görüyoruz ki; Şeyh, Süleyman'ın zihniyetini olduğu gibi taşıyor. 1402 yılında Timur'un saflarına geçip de Osmanlılara karşı bir feodalite oluşturan Beylerle anlaşmak istemesi Anadolu gezilerinden beri zihnine yerleşmişti. 1416'daki Kastamonu'ya kaçması, bu tezimizi destekler mahiyettedir. Onun Osmanlı otoritesine tamamen katılmayı kesin olarak red etmesi açıktır. Osmanlılardan sırf bu yüzden kopması yanında, Rumeli'deki Osmanlı tâcının bir diğer adayı Düzmece Mustafa ile zıtlaşması da sırf bu yüzden dir. Çünkü, Cüneyd Bey ile ittifak meydan getiren Mustafa'nun saltanattan başka bir düşüncesi olmadığı gibi I. Mehmed'le de rekabet halindeydi. Düzmece "*Mustafa, Osmanlı sülâlesinden*" gelmekte diretiyor, Rumeli Beylerini de sırf bu yüzden yanına topluyordu. Yörükler, yayalarla birlikte akıncılar onu desteklemediler. Mustafa da Selanik'e varıp Bizanslılara sığınmak zorunluluğunda kalacaktı. Bu, Osmanlıya karşı duyguların Türklerin yüreğinde ne biçim "*kök saldığımın bir göstergesiydi*".

Şeyh Bedreddin'in bu şartları değerlendirip onlardan yararlanma saati çoktan gelmişti. Vakit kaybedilemezdi. O bunu biliyordu. Topluma hakimiyet teorisini, Osmanlılara değil de, daha önceki kitlelere dayandırarak böylece bir lekeden de kurtulmuş oluyordu. "*O, aynı zamanda siyasal meşruluğu ile dinci önderlik bilinci arasında bağlantı*" kurup, harekete geçerek, öyle mücadeleye atılmıştı. Aşıkpaşazâde Tarihi'ne göre, Şeyh'in tarafındaki mutasavvıflar Deliorman'dan ilân ediyorlardı ki: "*Gelin, bundan böyle tek sultan benim, sultanlar bana bağlı. Kim sancak istiyorsa gelsin, Kim subaşılık istiyorsa verelim. Kimin dileği varsa bize gelsin*". Güya kendinden de söz ediyormuş ki, aynen şöyle: "*Bu ülkede ben ayaklandım, burada halife benim. Aydıneli'nde ise Mustafa ayaklandı*". Neşri, Şeyh'in taraftarlarını kendince aşağılayıp, onları "*Düzenbaz, ayaktakımı, budala*" olarak görerek, her birinden iz peşinde koşan aptallar diye bahsediyor ve bunlar "*Şeyh'in Musa Çelebi'nin yanında kadıasker iken kendilerine tımar dağıttığı kişilerdir*" diyor. "*Başka bir deyişle, Bedreddin'in yanına yalnız Türkmenler, köylüler ve işsiz savaşçılar değil, aynı zamanda sipahiler de koşmuştur*". 1413 yılı ve sonraki deneyimlerden

sonra, Şeyh Bedreddin iyice anlamıştı ki: Sipahiler olmadan iktidar, değil onu ele geçirmek, iddiası bile ortaya atılıp da konuşulamazdı. "Aynı zamanda Musa'nın propagandasını yaptığı gazilik fikrini bir yana" koyup "cihad düşüncesinden de vazgeçti. Bunun yerine dinsel hoşgörüyle getiriyordu. Sırbistan ve Bulgaristan'daki Türk yandaşı küçük soyluları" böylece "kazanmak istiyordu. O bakımdan hareketin sosyal tabanındaki birlik kendiliğinden değişti. K. E." Waedekin'in çıkardığı sonuç ise, "1416'da Anadolu ve Rumeli'de devlete karşı olmakta birleşen iki ayrı olgu söz konusuydu. A. S. Tveritnova'ya kalırsa, Mustafa'nın başkaldırısını halktan gelen radikal kanat". Bedreddin'ininki "ise yine aynı hareketin" bütünlüğünde "ılımlı feodal kanat", desteklemiş olması gerektir. N. Filipoviç, ayaklanmaların her üç odağının da Şeyh Bedreddin tarafından ortaya konduğunu ve onun ipleri elinde tuttuğunu söylüyor. Anlaşılan olayların tek bir hareket olduğu; o böyle düşünmekle ayaklanma odaklarının arasında bulunan "görüş ve derece farklarını" bir nevi görmezlikten geliyor.

Şeyh'in hayat hikayesinde, Bedreddin'e isyancı damgası vurdurulmak için, Börklüce hakkında hiçbir çirkin söze yer verilmiyor. Dikkat, Börklüce Mustafa'dan, Düzmece Mustafa'ya kaydırılmak isteniyor. Görüyoruz ki, işin içinde bir hile var. O, yalnız Şeyh'in saygınlığını suistimal etmekle suçlanıyor. Aynı zaman birimi içerisinde yaşasalar bile, iki Mustafa'nın arasında bir ilişki kurulup da biri diğerinin aynı diyemiyoruz. Çünkü, elimizde pek fazla bilgi verisi yok. Bedreddin'in hayat hikayesinde, Börklüce'nin verilen emirleri yerine getiren biri olduğuna işaret ediliyor, daha doğrusu o, Şeyh'in hizmetkârı. İdris Bitlisî de aynı temaya değinirken kapsamı biraz daha genişletiyor, olaylarda hizmetkârın "ustasının emriyle hareket ettiğini, Aydın halkını onun davası uğruna kazanmak istediğini" kitabında yazıyor. "Peki, ama Şeyh İznik'ten niçin öyle birden bire ayrılıp da Doğu Anadolu'ya geçti?" Pardon, Karadeniz bölgesine.

Koca Hüseyin, işte bunu cevaplandırmak istiyor, diyor ki: Tezgahtan her şeyin kendi üzerine kalmasından korkuyordu. Üstelik Kastamonu'ya, Eflak'a ve Deliorman'a varınca oralarda, onun kendisinden tamamen koptuğunu niye söylemiyordu? Waedekin'e "göre, Şeyh'in bundan amacı, radikal Mustafa'nın" ve göçer "Torlakların dizginlerini elde tutmasını bildiğini, egemen sınıf yanlılarına gösterebilmektir".

İkisinin de İznik'ten ayrılmalarından sonra birbirlerinden farklı yol izlemeleri akla bazı soruları getiriyor olmasına rağmen, bilinmeli ki Bedreddin hem üstün kültüre sahip bir din adamı hem de devleti çok iyi tanıyordu. Çünkü Kazaskerlik yapmıştı. M. Akdağ buna ziyadesiyle önem veriyor. Daha doğrusu o, egemen bir sınıftan sayılıyordu. Devlet adamlığında kazandığı deneyimleri isyanında kullandı. Bu onun için bir nitelikti. Bedreddin, Mustafa gibi "Tüm feodal toplumu yadsıyan bir devrimci" olmaktan çok reformcuydu. Çelebi Sultan "Mehmed'i devirmenin ancak sipahiler" ondan "yüz çevirdikleri zaman mümkün olduğunu biliyordu. Sipahileri eşitlik ilkesiyle

kendi yanına çekemezdi, ancak onlara toprak vaadinde bulunabilirdi. Buna karşılık hristiyanlarla uzlaşma fikrini" Börklüce ile tamamen paylaşıyordu. Devletin siyasi ve askerî bakımdan ağırlığının Rumeli'ye geçmesi sonucunda hristiyanlarla olan bütün ilişkiler yeniden düzenleniyordu. Beyazid ve Musa'dan çok farklı olarak Bedreddin, Türklerin yerli olan halklarla kaynaşmasını istiyordu. Dinlerdeki eşitlik ilkesinden de bu amaçla yararlanıyordu. Siyasi ayrımcılığın da bırakılması gerekirdi. Kim olursa olsun yeni devletin içerisinde yer almalıydı. Öyle bir toplum düzeni kurulmalıydı ki, Katolik Avrupa'yı sarsabilirdi. Batı kiliselerine karşı birleşmeliydiler. Lâtin-Grek birliğinden ziyade Ortodoks-İslâm birliğine gidilmeliydi. Yönetenlerle yönetilenleri birbirlerine bağlayan tek unsur hoşgörüden başkası değildi. O da ancak hümanizm düşüncesi idi. Onun düşüncesinde ütopyik planlar ve gereksiz pratikler bir yan bırakılıyordu.

Buna karşılık Börklüce Mustafa radikal devrimi seçmişti. Onunki yeni bir doktrin değildi, çok önceleri bile denenmişti. Öyle olmasına rağmen Mustafa'da da bulunan hoşgörü formülü bu sisteme kendine özgü bir nitelik veriyordu. O fikir "yüksek islâm çevrelerine özgü faydacı tutumdan kaynaklanıyordu". Öyle ki, köylü ve "göçer gruplarının militan" savaşçılık "ideolojisi haline geldi". Böylece din eşitliğinden ziyade sosyal bir eşitliğe kendiliğinden dönüştü. Sınıf mücadelesiyle hoşgörü yanyana idi. Eşitlik düşüncesi, peygamberlik telakkisinde mesih rolünü nasıl oynuyorsa, mehdîliğe de aynen soyunuyordu, çünkü eşitliği ancak Tanrı'nın inayetindeki bir önder sağlayabilirdi. Kurtuluşa giden yolda ilk safhayı Mustafa'cular büyük bir samimiyetle üstlendiler. Onlar için Mehdi duruma müdahale etmeliydi. Yapılmasına yapıldı, ama sonunda yenildiler. Öyle olmasına rağmen; Onlar, Mustafa'nın yeniden Samos adası'na çekildiğine inanıyorlardı. Çünkü o, ölümsüzlüğünü ancak orada sürdürdüğü gibi, ileride meydana gelebilecek her türlü zulüme yeniden müdahale edebilirdi.

"M. A. Mehmet, Bedreddin'i de bu konuda Mustafa'yla yanyana koyuyor. Onun öğretisi eninde sonunda "mal ortaklığı"ndan başka bir şey değildi diyor. Şeyh'i böylece yine köylü ve pleplerin temsilcisi olan Thoms Münzer ile aynı kategoriye sokuyor". Bedreddin'in Mustafa'yla ilişkisine baktığımızda bazı benzerlikleri görüyoruz. Öte taraftan "fenomenolojik açıdan benzer noktalar var, ama tarih açısından değil! Bir" kere "T. Münzer, feodalizmden kapitalizme geçişi hızlandıracak bir burjuva" öncesi ihtilâlin "eşiğinde bulunuyordu. Münzer hareketini", ondan dolayı, bu tarihî duruma bakarak ele almalıyız. "Onun kurduğu "ittifak", kent ve kır kökenli yoksul halkı aynı" sınıf potasında yoğurduktan sonra bu "sınıf, tanrının yeryüzündeki düzenini kılıç zoruyla" sağlayacaktı. "Gelecek için düşündüğü sınıfsız toplum 16. yüzyılda buna henüz hazır değildi. Ama", bu düşünce ve ulaşılacak istenen hedefe bir kavga sonucu yaklaşma fikri olmasa, Münzer ütopyik bir çetebaşından ileri geçemez. O, Mustafa'nın yüz yüze kalmadığı "birtakım durumlarla karşılaşmıştı". Ama Anadolu'da feodalizm güçlüydü, gittikçe de geliyordu. Öyle olma-

sına rağmen; "Mustafa, Münzer'in amacına paralel bir topluma önceden ulaşmayı göze alabiliyordu. Oysa Bedreddin, bu düşüncelerden" ziyade, sömürünün hafifletilip, yoksulların daha iyi şartlara kavuşturularak, fakirliğin kaldırılmasını istiyordu. Ama bu, devleti tamamen yıkarak değil, reformlarla yapılmalıydı. O, tam anlamıyla bir ihtilâl devrimcisi değil, sadece ıslâhat ve yenileştirmenin bir taraftarıydı.

Şeyh Bedreddin, Edirne'de ilk çatışmasına girdiği zaman "hissedilir bir yenilginin tadını tatmıştı". Sipahilerin "çoğu onu oracıkta bıraktılar. Eski Osmanlı kronikçileri durumu anlatırken" diyorlar ki: "Ahali "onun davasından hayır gelmediğini görünce dağılıp gitti, yanında pek az kişi kaldı". Ama Şeyh talihini bir kez daha denemeye kalktı. Sadık yoldaşlarını Deliorman bölgesindeki sık ormanlarda topladı. Onu sevenler her yandan koşuşup geldiler. Bize kalırsa bunlar akıncılar, yürük, ulah ve Hristiyan reaya idi. Ancak onun reformcu fikirlerinin toplumda açıkça ne gibi bir profil kazandığı" pek belli değil. "İhanet çevresini iyice sarsmıştı, yeni hiçbir eyleme kalkışmadan Mehmed'in eline düştü. Sultan, bu ünlü din bilgini ve saygın Şeyh hakkında hüküm verme cesaretini" kendinde "bulamadı. Şeyh'in sünnî hasımları ve hasetliler, öncelikle şehzadenin hocası Fahreddin onun idamından yanaydılar. Çaydar adında bir mevlevî fetvayı okudu. Asılarak idam edilmesi isteniyordu, ama mallarının haczi değil. Bunlar torunlarına bırakılacaktı. 18.12.1416 günü Serez çarşısında herkesin gözü önünde asıldı. İnfaz biçimi, suçlunun yüksek soylu geçmişine yakışır olmalıydı". Moğol ve "Türkler arasındaki boş inançlara göre hanlar ve onların sülâlesi ancak boğularak ya da asılarak öldürülebilirlerdi, kanları toprağa düşmemeliydi. İlkbaharda değil kışın öldü, gerçek bir aziz gibi... Çünkü inanç geleneklerine göre, peygamberlerin çoğu kış vaktinin dünyevî cefa âlemini cennete tercih ederlerdi.

Gerek kelâmı gerek eylemiyle, müridleri gibi ne sınır ne de tabu tanıyan Şeyh, bütün bunlara rağmen ulema çevresinin gözündeki daima bilgin bir tasavvufçuydu. Ama sultanlık tacını ele geçirmeye kalkışmıştı, ölmeliydi. Sınıf egemenliğini kaldırmayı düşünmediği için, işkence ve cellat kılıcı ona reva görülmemişti. İşte bu" nederledir "ki, Şeyh'in Serezli dervişleri kendisine bir türbe yaptırarak zaman dönemin büyükleri pek ses çıkarmadılar. Kadirî tekkesinin baktığı türbe müslümanların yakın zamanlara kadar inayet bekledikleri bir erenler tekkesiydi. 1924'de Türk dervişleri, ölü vücudundan kalan birkaç kenik kalıntısını toprağıyla birlikte madenî bir tabuta koyup İstanbul'a getirdiler. Bugün II. Mahmud Türbesi bahçesinde yatıyor". "17. yüzyıl ikinci yarısında Balkanları dolaşan Türk gezgin ve coğrafyacısı Evliya Çelebi, Şeyh'in kabrini ziyaret etti. Şeyh'i II. Mehmed döneminde binlerce müridi olan dev bir kişilik olarak anıyordu. Çelebi için o, ayaklanmacı değil, mucizelerin adamı ve afaroz edilmiş biriydi".

Nedir ki, Bedreddin'in düşüncelerinin önüne bir türlü geçemediler. 1413 ve 1416 yılları arasında Akşemseddin, onun yetiştirmiş olduğu bir talebedir. Daha sonra o, "1446'da Bursa'nın kuzeydoğusundaki bir yerde Şeyh'in torunuyla" buluşmuş idi. Halil, Akşemseddin'in "dul kalan gelinlerinden" birisiydi evlidir ve ılımlı bir yöntem izlediğinden "ötürü, Hacı Bayram'ın kurduğu tarikatın Pirlığıne" kadar yükselmişti. II. Mehmed zamanında bu tarikat pek kovuşturulmadı.

"Oysa Bedreddin düşüncesinin ılımlı kanadına karşı çıkanlar vardı. Bunlardan Ömer Dede, Börklüce'nin düşüncelerine yakındı. II. Mehmed'in Anadolu'da baskı altında tuttuğu" Alevîler onun çevresinde toplanıyorlardı. İkinci Mehmed, Bedreddin ayaklanmasıyla ilgili gördüğündendir ki "sürgün mekanizmasını işleterek, Saruhanlılar ile Deliormanlıları Arnavutluğa göç ettirdi. Bu zehirlenmiş insanların hakkından böylece gelmek istiyordu. İsyân bölgelerinde kalanlar ise gerek sünmî gerekse ortodoks hristiyan inançlarından farklı dinsel özelliklerini 19. yüzyıla kadar korudular. Bunlara Amuğa deniyordu. Karadeniz kıyısında Burgaz'ın güneyinde yaşıyorlardı. Asıl yerleşim bölgeleri de Trakya" idi. "Şeyh'e en yakınlık gösteren kesimi oluşturuyorlardı. Bazı örf ve âdetleri Bektaşilerinkine benziyordu. Gerçi Şeyh'in" bu tarikatla herhangi bir ilgisi pek açık olarak belgelenemiyor; ama Hasluck, o karakter özelliklerini Bedreddin'in etkinliğine bağlıyor.

Şeyh'in ve onunla birlikte Mehdîliğini ilan eden İbn Felah'ın Irak'taki devletinde de birtakım gariplikler görülüyordu. Tasavvufa tam anlamıyla girmiş olan bu devletin ileri gelenleri, daha doğrusu liderleri mukaddes idiler. Ali'nin, hatta Muhammed'in inkarnasyonu olarak telakki edilen saygın bir kişilikleri vardı. Dervişler vecde gelerek raks ediyorlar, ondan sonra da kılıçlar üzerine göz kırpmadan atılıyorlardı. Düşünceleri tamamen bir hayal dünyasının sonsuz ufuklarına açıldığından gerçekler onlar için anlamsızdı. "Ama öte yanda Eylül 1415'de Girit'te patlak veren köylü isyanlarının Börklüce düşüncesinin bir uzantısı olduğuna ilişkin belli kanutlar yok.

Bedreddin kelimesi de 1480'lerde Türk dil hazinesine âdil, dürüst, yürekli kişinin simgesi olarak girdi: Ben halümce Bedreddin'em... Üstelik onun ansımı hristiyanlar da canlı tuttular. Macar Georg'un anlattığına göre, Sakız adasında yaşayan müslüman dervişler", hristiyan Horis'leri kutsamaktaydılar, demektedirler ki: "Sizin inancınız da bizimki kadar saygındır".

"H. İnalçık, Şeyh'in aslında uc beylerinin merkezî monarşi karşısında yer alan yandaşı olduğunu, isyanın da uc beyliklerinde ve uzak bölgelerde yaşayan sosyal çelişkilerden kaynaklandığını ileri sürer. Oysa Şeyh'in çağdaş ve sonraki kuşaklar üzerinde bıraktığı derin izler bu varsayma dolaylı olarak ters düşüyor.

Gerçekleştirmeye çabaladığı devlet ve insanlık idealleriyle Bedreddin, dünya tarihinin büyükleri arasına çoktan yükselmiştir ve çağının en güçlü kişiliklerinden ve Mustafa Kemal'e kadarki en üstün devlet adamlarından biri sayılabilir"⁵⁹.

"Raportörler Hussite ideolojisinde bir köylü hareketi mahiyeti bulduktan sonra Şeyh Bedreddin Mahmud Simavnalı hâdisesine temas etmekte ve bunu anti feodal bir karakter taşıyan" "köylü hareketi olarak vasıflandırmakta ve aynı zamanda sosyal bir yönü de olduğunu iddia etmekte idiler. Bize göre, Şeyh Bedreddin Mahmut hakkında doğru ve kesin bir hüküm verebilmek için onun eserlerini ve

59 E. Werner, A. g. e., s. 47-56; Türklüğün ruhunda ve insanlığın hakikatındaki Bedreddin'in şahsiyeti ve konumu üstün niteliklidir. B. N. Kaygusuz, A. g. e., s. 24.

düşüncelerini tamamiyle anlamak, dinî ve felsefî akidelerini aksettiren "Varidat"ı iyice incelemek gerekir ki, raporda bu münasebetle zikredilen tetkik sahiplerinin -ki bu sayın Sovyet ve Romen meslekdaşların hâdiseyi Marksist görüşe göre değerlendirdikleri şüphesizdir- Şeyh Bedreddin Simavnalı'yı tam mânasıyla anlayabilecekleri çok şüphelidir. Bilindiği gibi, Şeyh Bedreddin Mahmud, Dobruca'da ve muhtelif Rumeli bölgelerinde (raportörlerin zannettiği gibi sadece Şimalî Bulgaristan dedikleri yerde değil) bulunduğu sıralarda muhtelif mezhepler ve etnik unsurlar arasındaki dinî-sosyal uçurumları görmüş, her şeyden evvel, hâkim unsurun mensup olduğu İslâm dini ile Şark Hristiyan kilisesi arasında -diğer Heterodoks mezhepleri de içine alarak- bir yakınlaşmanın ve anlaşmanın zeminini hazırlamak istemiş, bu işin hayatî lüzumuna inanmıştı. Ancak, devlet idaresinde iktidar mevkiine gelemediği için dinî-felsefî ve sosyal-ekonomik düşüncelerinin ve tasavvurlarının nasıl bir tatbikat sahası bulacağı" pek "belli değildi. Ona izafe edilmek istenen sosyal eşitlik (l'égalité sociale) ve kollektif mülkiyet (propriété collective) prensipleri, aslında nasıl bir anlam ifade ediyordu ve şümülü ne idi? Acaba, raportörler bu Türk reformatörün düşüncelerinin ve gayelerinin, anlayışı mahdut" tarafdarları "ve propagandacıları tarafından nasıl yanlış ve mubalâğalı şekilde aksettirilerek tatbikatına giriştiklerinden" "haberdar mı idiler? Bu hareketin başarıya ulaşmamasında karşı fikir ve zihniyetin, müesses nizam koruyucularının aldıkları tedbirler ve bunların müessiriyeti hakkında bir fikre sahip midirler? Bu konuda, bu ve buna benzer mülahazalara müsbet cevap vermek çok güçtür.

Diğer taraftan, bahsedilen devir Osmanlı tımar-zeamet sisteminin Balkanlarda yeni yeni tatbika başlandığı, mahallî şartları ve icapları dikkate alarak en rasyonel bir ekonomik ve sosyal ortamın" vücuda "getirilmeye çalışıldığı devredir. Bu kıyam hareketine arzuları ile veya cebren katılan köylüler, her şeyden önce, Osmanlı idaresinin türlü hallerinde suples göstermesinden ve müsamahasından faydalanan yerli tiranlara karşı cephe almış, ekip biçtikleri toprağın ürünlerinden yeterli derecede faydalanmak istemişler ve böyle bir vesileyi fırsat bilmişlerdi. Keza, bir çok hâdiselerde yerli feodallerin rakiplerine karşı Osmanlı devletinin ve makamlarının yardımını sağlamak istedikleri ve köylülerine baskı yapan bir kısım yerli feodaliteden kurtulmak için de bizzat bunların Türk kumandanlarını kendi memleketlerine dâvet ettikleri de meçhul değildir"⁶⁰. "Vaktiyle Baba İshak tarafdarlarının Dobruca'ya geldikleri göz önünde tutulursa Şeyh Bedreddin'in Deliorman'ı niçin intihâb ettiği ve az zamanda etrafına binlerce kişiyi toplayabilmekteki muvaffakiyetin sırrı anlaşılır.

Reisi ve tarafdarları dervişlerden mürekkep olan bu hareket Osmanlı tarihinde tek bir misâldir.

Şeyh Bedreddin Mahmud'u müdâfâ edenler de vardır. Mahkeme reisliğinden emekli merhûm Hâfız Rızâ, Vicdaniyât adlı eserinde onun savunmasını yapmış ve Bedreddin Simavî'nin lehinde konuşanların (Niyâzî Mısrî, Şârih Kenâl Efendi vesâire) sözlerini nakil etmiştir. Şeyhin Serez'deki mezarından çıkarılan kemikleri 1924'de yurda getirildi"⁶¹.

Devamı gelecek sayıda

60 M. T. Gökbilgin, "XV-XX Yüzyıllarda Merkezî ve Güney-Doğu Avrupada Köylü Hareketleri" Belleten, Sayı 117, Ankara 1966, s. 93-94.

61 M. T. Gökbilgin, Osmanlı Müesseseleri Teşkilâtı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış, İstanbul 1977, s. 70.